The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Οικογένεια και εφηβεία στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ: Μια διαπολιτισμική σύγκριση

Πόπη Βλοντάκη

doi: [10.12681/grsr.551](https://doi.org/10.12681/grsr.551)

Copyright © 1980, Πόπη Βλοντάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βλοντάκη Π. (1980). Οικογένεια και εφηβεία στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ: Μια διαπολιτισμική σύγκριση. *The Greek Review of Social Research*, 39, 267–282. <https://doi.org/10.12681/grsr.551>

οικογένεια καί έφηβεία στήν Έλλάδα καί τίς ΗΠΑ

Μιά διαπολιτισμική σύγκριση

της

Πόπης Βλοντάκη

Πτυχιούχου Μ.Σ. Ψυχολογίας
Πανεπιστημίου Μασσαχουσέτης

Η μελέτη αυτή αναφέρεται στό θέμα της οικογένειας καί της έφηβείας, μέ ιδιαίτερη έμφαση στην αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας κατά την έφηβεία. Σκοπός μου είναι ή σύγκριση, όσον άφορά την οίκογένεια καί την έφηβεία, ανάμεσα στην Έλλάδα καί τίς Ήνωμένες Πολιτείες, σέ συνάρτηση μέ την ιστορική-πολιτιστική παράδοση καί τό στάδιο σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης της κάθε χώρας.

Πιο αναλυτικά, έμφαση θά δοθεί στά ακόλουθα σημεία:

- Πολιτιστικές ρίζες της σύγχρονης σεξουαλικής ήθικης στην Έλλάδα καί τίς Ήνωμένες Πολιτείες.
- Η σύγχρονη θέση καί δομή της οίκογένειας, καθώς καί τά σεξουαλικά ήθη καί ή συμπεριφορά ανάμεσα στους νέους.
- Μελλοντικές τάσεις καί ύποδείξεις γιά έρευνα στην Έλλάδα.

Η έργασία αυτή δέν άποτελεϊ αυτοόσια έμπειρική έρευνα. Τό θέμα ήταν πολύ ευρύ καί πρακτικοί λόγοι χρόνου, χρόνου καί χρήματος δέν επέτρεπαν κάτι τέτοιο.

Στηρίχθηκα σέ ιστορικά καί κοινωνιολογικά δεδομένα, καθώς καί σέ έμπειρικές έρευνες πού άφορούν τη δυναμική της οίκογένειας καί τη σεξουαλικότητα των νέων στην κάθε χώρα γιά νά καταλήξω σέ όρισμένα συμπεράσματα.

— Η μελέτη είχε συνταχθεί άρχικά στην άγγλική γλώσσα. Ύποβλήθηκε στη Σχολή Ψυχολογίας τού Πανεπιστημίου της Μασσαχουσέτης γιά εκπλήρωση των άπαιτουμένων προϋποθέσεων πρós άπόκτηση διπλώματος Master of Science στην ψυχολογία. Τό άρθρο αυτό άποτελεϊ συνόψιση της άρχικής μελέτης.

1. σύντομη άναφορά στην κοινωνική εξέλιξη της έφηβείας καί της οίκογένειας

Η έφηβεία σάν ξεχωριστό, παρατεταμένο στάδιο ζωής άποτελεϊ μάλλον πρόσφατο φαινόμενο. Σέ αντίθεση πρós τη βιομηχανική κοινωνία, στην άγροτική κοινωνία ή έφηβεία δέν γίνεται αισθητή σάν στάδιο ζωής, μιά πού ή οικονομική όργάνωση της κοινωνίας άπαιτεί τη συμμετοχή των νέων άπό μικρή ηλικία στόν κόσμο της παραγωγής. Σ' αυτό τό πλαίσιο, οι έφηβοι λειτουργούν σάν ένεργητικές οικονομικές μονάδες. Μέ τη βιομηχανοποίηση καί τά συνεπακόλουθά της (άστικοποίηση, τεχνολογία) άπαιτείται ή παράταση τού σταδίου της έφηβείας γιά τούς έξής λόγους: α) γιά νά διατηρηθεί ή άγορά έργασίας μέσα σέ όρισμένα όρια, καί β) γιati άπαιτείται μεγαλύτερο διάστημα εκπαίδευσης καί μελέτης γιά νά άποκτηθούν οι άπαραίτητες δεξιότητες γιά τη συμμετοχή στόν κόσμο της έργασίας.

Κατά κάποιο τρόπο, δηλαδή, οἱ ἔφηβοι τώρα ἀποτελοῦν οἰκονομικὸ παθητικὸ (Kenniston, 1975).

Ἐκτός, λοιπόν, ἀπὸ βιολογικὲς καὶ σωματικὲς ἀλλαγές καὶ τὴ συνεπακόλουθη ψυχολογικὴ ἀναταραχή, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἐφηβείας, ἀπὸ ἀποψη διάρκειας καὶ οὐσίας. Καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὶς Ἦνωμένες Πολιτεῖες ἡ ἑκτασις τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀλλαγῆς συντελοῦν ὥστε ἡ ἐφηβεία ν' ἀποτελεῖ ἕνα παρατεταμένον στάδιο τοῦ κύκλου ζωῆς.

Θέλω νὰ ἐντοπίσω τὴ συζήτηση αὐτὴ κυρίως στὴ σεξουαλικὴ διάσταση τῆς ἐφηβείας, γιὰ τὸ σεξουαλικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ εἶναι ἀλληλένδετα. Καὶ εἶναι κατὰ τὴ διαδικασία ἀναζήτησης τῆς σεξουαλικῆς τους ταυτότητας πού οἱ νέοι ἀρχίζουν νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸν ἑαυτὸ τους σάν κοινωνικὴ ὄντοτητα (Freud, 1905).

Σὲ διαφορετικὰ στάδια ἱστορικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης ὑπάρχουν διαφοροποιήσεις στὸν τύπο καὶ τὸ βαθμὸ ἀποδεκτῆς σεξουαλικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ οἰκογένεια μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει περισσότερο ἢ λιγότερο ἀποφασιστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἀτόμου στὶς κοινωνικὲς νόρμες (Kenniston, 1977).

Ἔτσι, ὅταν τὸ ἀτομικὸ νοικοκυριὸ ἀποτελοῦσε αὐτάρκη οἰκονομικὴ μονάδα, ὁ ρόλος τῆς οἰκογένειας ἦταν ἀποφασιστικὸς γιὰ τὴ μεταβίβαση τῶν κοινωνικῶν ἀξιών καὶ τὴν προσαρμογὴ στὶς κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις. Γιὰ νὰ κερδίσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους οἱ ἔφηβοι ἔπρεπε νὰ ἀντιταχθοῦν καὶ νὰ συγκρουστοῦν μὲ τὴ γονεϊκὴ ἐξουσία. Κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς βιομηχανοποίησης, ἡ οἰκογένεια χάνει τὴν οἰκονομικὴ λειτουργία της ἀλλὰ καὶ πάλι ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ φορέα ἐξουσίας γιὰ τὰ ἐξαρτώμενα μέλη της (παιδιά, ἐφήβοι).

Στὴ σύγχρονη δυτικὴ κοινωνία, ὅμως, ἡ οἰκογένεια δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸν κύριο φορέα ἐξουσίας, καθὼς ὑποσκελίζεται σημαντικὰ ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης καὶ τὸ θεσμὸ τῆς μακρόχρονης ἐκπαίδευσης. Οἱ νέοι, βέβαια, ἀκόμη παλεύουν μὲ τοὺς γονεῖς τους. Ὅμως, ἡ οἰκογένεια δὲν ἀποτελεῖ πιά τὴν κύρια πηγὴ σύγκρουσης, καθὼς οἱ γονεῖς ὅλο καὶ περισσότερο ἀποδέχονται τὴ συρρίκνωση τοῦ ρόλου τους καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἀνεξαρτητοποίηση αὐτῶν τῶν οἰκογένειας. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ σεξουαλικὴ εἶναι σχετικὰ λιγότερο ἀκανθώδες θέμα στὶς σχέσεις γονιῶν-παιδιῶν. Οἱ συγκρούσεις τώρα μεταφυσικεύονται περισσότερο στὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο, θέτοντας ὑπὸ πίεση καὶ τὴν οἰκογένεια σάν θεσμὸ καὶ τὰ μέλη της σάν ἄτομα.

Ἔτσι, τὴν ἴδια στιγμή πού ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν νέων ἐφευρίσκει ἀπὸ τὸν ἑλεγχὸ τῆς οἰκογένειας, βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν ἑλεγχὸ τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου μέσα στὸ ὁποῖο εἶναι ἐνσωματωμένη. Αὐτὸ ἐκδηλώνεται τόσο μὲ τὴν ἐμφάνιση καταναγκαστικῶν τύπων σεξουαλικῆς συμπεριφορᾶς ὅσο καὶ μὲ τὴν ἐνταση

πού διακατέχει τὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις σὲ θέματα ἐπικοινωνίας.

Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνία, ὄντας σὲ διαφορετικὰ στάδια σύγχρονης κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, προσφέρουν τὸ πλαίσιο γιὰ τὴ σύγκριση τῆς λειτουργίας τοῦ ἀντιστοιχοῦ οἰκογενειακοῦ μοντέλου καὶ τοῦ ἀντικτύπου του πάνω στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν νέων.

Δὲν φιλοδοξῶ νὰ θίξω κάθε παραλλαγὴ οἰκογενειακοῦ μοντέλου καὶ σεξουαλικῆς συμπεριφορᾶς, γιὰ τὴν ἑκτενὴ ἀπόλυτη ἐπίγνωση ὅτι κάθε χώρα παρουσιάζει ἕνα ἐπίπεδο πολυπλοκότητας, ὥστε ὅποιαδήποτε συζήτηση γιὰ τὴν οἰκογένεια καὶ τὸν ἔφηβο νὰ διατρέχει τὸν κίνδυνον τῆς ὑπεραπλούστευσης. Οὐτε θὰ ἤθελα νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι, συζητώντας γιὰ τὴ μέση ἀμερικανικὴ οἰκογένεια, ἀγνοῶ τὴν πολλαπλότητα τῶν πολιτιστικῶν παραδόσεων τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας. Πρακτικὰ προβλήματα χώρου κι ὄχι κάποια προκατάληψη μὲ ἀναγκάζουν νὰ χειριστῶ τὸ θέμα μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο. Σκοπὸς μου εἶναι νὰ δείξω ἀδρά πὼς διαφορετικὴ παράδοση καὶ διαφορετικὸ στάδιο σύγχρονης κοινωνικο-οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης διαμορφῶνουν ποιοτικὰ διαφορετικὲς καταστάσεις.

2. οἰκογένεια καὶ ἐφηβεία στὸ ἑλληνικὸ πολιτιστικὸ πλαίσιο

Παραδοσιακὴ ἀγροτικὴ οἰκογένεια

Ἡ παραδοσιακὴ ἑλληνικὴ οἰκογένεια, μὲ τὶς ἀντιστοιχίες ἠθικῆς ἀξίας, διαμορφώθηκε σ' ἕνα ὅρο μὲ ταραχώδη ἱστορία (Ὀθωμανικὴ κυριαρχία, Ἐπανάσταση 1821, Βαλκανικοὶ πόλεμοι, Μικρασιατικὴ καταστροφή, Παγκόσμιος πόλεμος, ἐμφύλιος, κτλ.) καὶ ἀντίθετες βιοτικὲς συνθήκες. Οἱ δύσκολες λοιπόν συνθήκες ἐπιβίωσης συντέλεσαν ὥστε στὴν ἑλληνικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία νὰ ὑπάρχει σαφὴς κατηγοριοποίηση τῶν ἀνθρώπων σὲ «δικούς» καὶ «ξένους». Σάν «δικοὶ» θεωροῦνται ἡ οἰκογένεια, οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι (Βασιλείου, 1968), καὶ κριτήριον συμμετοχῆς στὴν ὁμάδα τῶν «δικῶν» εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον πού κάποιοι δεῖχνει γιὰ τὴν προώθηση τῶν συμφερόντων ὅλης τῆς οἰκογενειακῆς ἐνότητας.

Ἔτσι, ἡ παραδοσιακὴ ἀγροτικὴ οἰκογένεια εἶναι σφιχτοδεμένη καὶ διανέμεται ἀπὸ ἰσχυρὰ αἰσθήματα πίστης, ὑποχρέωσης καὶ ἀλληλεξάρτησης ἀνάμεσα στὰ μέλη της (Friedl, 1963· Peristiany, 1965). Αὐτὴ ἡ ἀναγκαιότητα γιὰ στενές, ὑποστηρικτικὲς, ἀλληλεξάρτητες σχέσεις ἀντανακλάται σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς δομῆς τῆς.

Ἡ ἀγροτικὴ οἰκογένεια εἶναι ἐκτεταμένη καὶ πατριαρχικὴ. Ἡ ἱεραρχία μέσα στὴν οἰκογένεια καθορίζεται βάσει τοῦ φύλου καὶ τῆς ἡλικίας (Campbell, 1964, Φραγκουδάκη, 1978). Ἔτσι, τὴ μεγαλύτερη ἐξουσία ἔχει ὁ παππούς, ἀκολουθεῖ ὁ πατέρας, ἡ γι-

γιά, ή μητέρα. Άνάμεσα στά παιδιά, τά αγόρια, ακόμη και μικρότερα σέ ήλικία, απολαμβάνουν περισσότερα προνόμια από τά κορίτσια (Βαλμός, 1936). 'Η συζυγική σχέση δέν είναι πολύ οικεία και προσανατολίζεται περισσότερο πρός τά παιδιά, τά όποια βρίσκονται στό έπίκεντρο τής προσοχής τόσο μέσα όσο και έξω από τήν οίκογένεια (Campbell, 1964· Triandis, Vassiliou, Nassiakou, 1968).

Μέ τήν εμφάνιση τής έφηβείας, ή σχέση τών παιδιών μέ τόν πατέρα, κυρίως, γίνεται περισσότερο απόμακρη και τυπική.

Γιά τή σωστή κατανόηση όμως τής ιεραρχικής δομής τής πατριαρχικής αγροτικής οίκογένειας πρέπει ή θεώρησή της νά γίνει μέσα στό κοινωνικό πλαίσιο, στό όποιο αναπτύχθηκε. Σ' ένα περιβάλλον, όπου τό νοικοκυριό βρίσκεται ένσωματωμένο μέ τήν οικονομία, ή γυναίκα είναι μιά σημαντική μορφή έστω κι άν δέν έχει δημόσια άναγνώριση. Στό βαθμό πού ή ύπαρξή της είναι άπαραίτητη γιά τήν οικονομική επίβιωση τής οίκογένειας, οί ρόλοι είναι μέν διαχωρισμένοι αλλά συμπληρωματικοί συγχρόνως. 'Απ' ατή τήν άποψη, ή δομή τής αγροτικής οίκογένειας έμπίπτει στό πλαίσιο τών συστημικών, άλληλεξάρτητων σχέσεων πού άνάμεσα προηγουμένως.

Ο ήθικός κώδικας τής αγροτικής οίκογένειας καθορίζεται από τίς άξίες τής τιμής και τής ντροπής γιά τόν άντρα και τή γυναίκα, αντίστοιχα, και σχετίζεται μέ τά έξής χαρακτηριστικά τής κοινωνικής δομής: α) συμπληρωματική αντίθεση τών δύο φύλων, β) άλληλεγγύη άνάμεσα στά μέλη τής οίκογένειας και γ) κάποια μορφή έχθρότητας άνάμεσα σέ οίκογένειες πού δέν συνδέονται μέ συγγενικούς δεσμούς (Campbell, 1964). 'Η άπόλεια τής ντροπής θίγει τήν τιμή τών άντρών τής οίκογένειας (συζύγου, άδελφών, γιών) γιατί άντανακλά στόν άντρισμό τους. 'Η έννοια τού «φιλότιμου» εκφράζει ατήν άκριβώς τή σχέση άνάμεσα στήν τιμή και τή ντροπή και καθορίζει άν άπαιτείται νά αναληφθεί δράση γιά τήν άποκατάσταση μιās προσβολής (Safilios, 1969). Οί άξίες τής τιμής και τής ντροπής διαγράφουν τό διπλό κριτήριο ήθικής τής αγροτικής 'Ελλάδας, έρφσον ή γυναίκα θεωρείται μιά διαρκής άπειλή γιά τήν τιμή τού άντρα. 'Ετσι όλο τό βάρος τής ντροπής πού περικλείουν οί σεξουαλικές σχέσεις πέφτει στό γυναικείο φύλο. Και φυσικά, ένώ τά κορίτσια είναι πολύ περιορισμένα, γιά τά αγόρια δέχι μόνο έπιτρέπεται, αλλά άποτελεί και κοινή προσδοκία νά έχουν πολλαπλές σεξουαλικές κατακτήσεις.

'Η προίκα άποτελεί μιά άκόμα ένδειξη τής άλληλεξάρτησης άνάμεσα στά μέλη τής οίκογένειας και τού διπλού κριτηρίου τής αγροτικής 'Ελλάδας. Οί κοινωνικοί δέ παράγοντες πού ένίσχυσαν και διατήρησαν αυτό τό θεσμό έχουν τή ρίζα τους στήν έλληνική παράδοση. Λαθιά α) ίσχυρό αίσθημα εύθύνης άπέναντι στό κορίτσι και β) αίσθησι φιλότιμου πού συνδέει τήν παροχή προίκας μέ τό καλό όνομα τής οίκογένειας (Λαμπίρη-Δημάκη, 1972).

'Η άγροτική οίκογένεια άποτελεί ένα σημείο άναφοράς γιά τόν τρόπο μέ τόν όποιο ή σύγχρονη έλληνική οίκογένεια διαφοροποιείται από τήν παράδοση, καθώς προχωρεί ή άστικοποίηση και ή εκβιομηχάνιση. Γι' αυτό τό λόγω πιστεύω πώς ή παραπάνω σύντομη άναφορά θά βοηθήσει στήν κατανόηση τής άστικής οίκογένειας και τών σύγχρονων άξιών.

Κοινωνικο-οικονομική αλλαγή

Τό ρεύμα άστικοποίησης έντάθηκε κατά τή μεταπολεμική περίοδο. Σήμερα, ό άστικός πληθυσμός άποτελεί τό 53% έναντι τού 33% στό 1940 (Στατιστική Έπετηρίς, 1975). 'Η βιομηχανοποίηση άκολούθησε σέ βραδύτερο ρυθμό, ώστε σήμερα τό εργατικό δυναμικό τής χώρας άνέρχεται σέ 20%, ένθ ό άγροτικός πληθυσμός σέ 47% (Στατιστική Έπετηρίς, 1975).

Μέ τήν άστικοποίηση και τή βιομηχανοποίηση ή θέση τής γυναίκας αλλάζει. Σήμερα οί γυναίκες άποτελούν τό 28,5% τού συνολικού εργατικού δυναμικού (Στατιστική Έπετηρίς, 1977).

'Η συμμετοχή τών γυναικών στόν κόσμο τής εργασίας έξω από τό σπίτι έχει σημαντικό αντίχτυπο στό δυναμική τής οίκογένειας. Επίσης, τό άστικό πλαίσιο, όπου ή δύναμη τής κοινής γνώμης μειώνεται και ό οίκογενειακός έλεγχο γίνεται πιό δύσκολος, έννοεί μιά σχετική χαλάρωση τής σεξουαλικής ήθικής. 'Ετσι, οί κάτοικοι τών πόλεων διατηρούν όρισμένα στοιχεία τών παραδοσιακών άξιών τους, αλλά παράλληλα ή ήθική τους αναδιαθρώνεται σέ χαλαρότερη βάση. Συγχρόνως, μέ τό νά διατηρούν στενούς δεσμούς μέ τήν οίκογένειά τους στόν τόπο κατογωγής, πραγματοποιούν τή σύνδεση τών χωρικών μέ τίς συνήθειες τής πόλης. 'Υπό ατή τήν έννοια, ή άλληλεπίδραση πόλης-χωριού περνά μέσα από τήν οίκογένεια (Friedl, 1963).

Σύγχρονη άστική οίκογένεια

Τά τελευταία χρόνια, ή έλληνική κοινωνία εξελίσσεται ταχύτατα. 'Επειδή όμως οί αλλαγές στήν κοινωνική δομή πραγματοποιούνται σέ ρυθμό βραδύτερο από ό,τι ύπολογίζουν οί οικονομικές αλλαγές, παρατηρείται ένας άσυγχρονισμός άνάμεσα στήν οικονομική εξέλιξη από τή μιά μεριά και τήν εξέλιξη θεσμών και άξιών από τήν άλλη. 'Ετσι, δημιουργούνται όρισμένες συγκρούσεις, καθώς ή οίκογένεια ξεκοιλωθεί νά προβάλλει τίς παραδοσιακές άπαιτήσεις και άξίες πού διαμορφώθηκαν στό άγροτικό περιβάλλον άλληλεξάρτησης, ένθ οί νέοι πρέπει νά άντιμετωπίσουν ένα διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο, όπου οί άλληλεξαρτήσεις διαρκώς χαλαρώνουν.

Μιά σύντομη περιγραφή τής σύγχρονης έλληνικής άστικής οίκογένειας μέ βάση όρισμένα έμπειρικά δεδομένα θά βοηθήσει στήν άνάλυση και κατανόηση αútων τών συγκρούσεων.

Ἡ οἰκογένεια παραμένει ἰσχυρή σάν θεσμός καί θεωρεῖται καί ἀπό τὰ δύο φύλα σάν κύριος παράγοντας εὐτυχίας (Βασιλείου, 1966). Τό συνεχῶς αὐξανόμενο ποσοστό διαζυγίων¹ δέν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ἀμφισβήτησης τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας, γιατί συσχετίζεται μέ τήν αὐξανόμενη συχνότητα γάμων (Ἐθνική Στατιστική Ὑπηρεσία 1951, 1961, 1971, 1975).

Στόν ἀστικό χώρο, ἡ σχετική ἀπομόνωση τῆς συζυγικῆς σχέσης (ἀπό τή γειτονιά, τοὺς συγγενικοὺς κύκλους) ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη οἰκειότητα καί συναισθηματική αὐτοδυναμία γιά τήν ἐπιβίωσή της, σέ σύγκριση μέ τό παρελθόν (ἀγροτικό πλαίσιο). Ὅμως ὁ γάμος θεωρεῖται μιά σχέση πού βασίζεται στήν ἀμοιβαία κατανόηση, τίς παραχωρήσεις καί τήν ὑπακοή τῆς γυναίκας κυρίως (Safilios, 1972). Ἐπίσης ἀπό πολλοὺς ἡ ἀγάπη θεωρεῖται περισσότερο σάν ἐπακόλουθο παρά σάν προϋπόθεση τοῦ γάμου (Βασιλείου, 1966).

Γενικά, λοιπόν, οἱ ρόλοι μέσα στήν οἰκογένεια παραμένουν διαχωρισμένοι καί συμπληρωματικοί. Βέβαια, τό ἐπάγγελμα τῆς συζύγου ἐλαττώνει τό βαθμό ἐξουσίας τοῦ συζύγου (Safilios, 1967), ἀλλά καί τότε ἡ δύναμή της περιορίζεται σέ πῶς «γυναίκες» ἀρμοδιότητες, ὅπως ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, ἡ ἀγορά οἰκιακῶν εἰδῶν (Safilios, 1967). Καί στόν τομέα τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων, ἔρευνες σκιαγραφοῦν μιά μᾶλλον παθητική στάση τῆς Ἑλληνίδας γυναίκας, ὅσον ἀφορᾷ τήν πρωτοβουλία, τόν ἔλεγχο γεννήσεων ἢ τή συζυγική ἀπιστία (Safilios, 1972, 1969).

Συναφῆς δέ μέ τήν κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι καί ὁ ἀστικός ἐπαναπροσδιορισμός τῆς ἐννοίας τῆς «τιμῆς», πού τώρα βασίζεται περισσότερο στήν ἀτομική συμπεριφορὰ κάποιου παρά στή συμπεριφορὰ ὧλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας (Safilios, 1969).

Ἡ πυρηνική οἰκογένεια (κατά τό 1969, ὁ μέσος ἀριθμὸς παιδιῶν ἀνὰ οἰκογένεια ὑπολογιζόταν σέ 2,2 —Βαλαώρας, 1969) ἀντικαθιστᾷ συνεχῶς τήν ἐκτεταμένη μορφή οἰκογένειας. Παρά δέ τὴ σχετική φθορὰ τῆς πατριαρχικῆς παράδοσης, καί στόν ἀστικό χώρο ὁ πατέρας παραμένει ἡ κυρίαρχη μορφή (Vermeulen, 1970), καί ἡ γονεϊκὴ σχέση ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει μεγαλύτερη βαρὺτητα ἀπὸ τὴ συζυγική (Spinellis-Vassiliou, *Communication*, No 65). Ἡ παιδοκεντρικότητα παραμένει κύριο χαρακτηριστικὸ καί τῆς σύγχρονης ἀστικῆς οἰκογένειας. Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι συχνὰ οἱ γονεῖς ἀντιμετωπίζουν τὰ παιδιά σάν μιά πρόκληση τοῦ ἑαυτοῦ τους, προσπαθώντας μέσω αὐτῶν νὰ ἐκπληρώσουν δικές τους ἀνάγκες, διαψευσμένους πόθους καί φιλοδοξίες (Katakis, Ioannides, Tavantzis, 1974, Ποταμάνου, 1978). Αὐτὴ δέ ἡ στάση συνδεῖται ἀπὸ τὴν τάση γιά ἔλεγχο καί διατήρηση τῆς ἐξάρτησης τοῦ παιδιοῦ. Νοοτροπία πού

στό παρελθόν ὑπαγορευόταν ἀπὸ τίς συνθήκες ἀλλολεξάρτησης τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου καί πού ἐπιβιώνει παρ' ὅτι ἔχουν ἀλλάξει οἱ συνθήκες τῆς ἀστικῆς Ἑλλάδας.

Σήμερα, ἐνῶ οἱ σχέσεις γονέων-παιδιῶν εἶναι περισσότερο φιλελεύθερες ἀπὸ ὅτι στό παρελθόν, ἡ αὐταρχικὴ παράδοση δέν ἔχει ἐξαλειφθεῖ. Ὁ σεβασμός, ἡ ὑπακοή καί ἡ φροντίδα κατὰ τὴ γεροντική ἡλικία ἀποτελοῦν τίς κύριες προσδοκίες τῶν γονιῶν ἀπὸ τὰ παιδιά, ἐνῶ ἡ ἀγάπη βρίσκεται στό τέλος τῆς λίστας τῶν καθηκόντων (Βασιλείου, 1966, Ζάρναρη, 1978).

Εὐλόγο εἶναι ὅτι, σ' αὐτὸ τό πλαίσιο, ἡ σεξουαλικότητα παραμένει ταμπὸ καί οἱ σχετικὲς συζητήσεις εἴτε ἀποκλείονται, εἴτε γίνονται μέσα σ' ἓνα κλίμα φορτισμένο (Ζάρναρη, 1978).

Ἡ παράδοση ἐπιβιώνει, παρά τὴ σχετικὴ ἀλλαγὴ, καί ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς κοινωνικοποίησης, ἀνταγκλώντας στὴ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τῶν κοριτσιῶν καί τῶν ἀγριῶν. Παραδοσιακά, τὸ ἀγόρι ἀνατρεφόταν μέ τό ὄραμα τῆς καριέρας καί τὸ κορίτσι μέ τό ὄνειρο τοῦ «καλοῦ γάμου». Σήμερα αὐτὴ ἡ νοοτροπία εἶναι ἐμφανῆς κυρίως στὰ κατώτερα οἰκονομικά στρώματα, ὅπου ἡ οἰκονομικὴ δυσχέρεια μπορεῖ νὰ ἀναγκάσει τοὺς γονεῖς νὰ διαλέξουν νὰ μορφώσουν μόνο τὸ γιό (Safilios, 1972). Ὅμως οὐσιαστικά ἡ νοοτροπία ἐπιβιώνει σέ ἐνρύτερη κλίμακα, πράγμα πού ἐξηγεῖ γιὰτὶ ἐνῶ πολλὲς γυναῖκες σπουδάζουν καί ἀναλαμβάνουν μιά ὑπεύθυνη δουλειά, πολὺ συχνὰ θεωροῦν τὸ στάδιο αὐτὸ σάν κάτι τὸ προσωρινὸ μέχρι τὸ γάμο τους.

Ἐφηβεία καί σχέσεις μέ τὸ ἄλλο φύλο

Τὰ προβλήματα λοιπόν πού ἀντιμετωπίζουν τὰ ἀγόρια καί τὰ κορίτσια βρίσκονται σέ ἄμεση συσχέτιση μ' αὐτές τίς προσδοκίες. Μέ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἐφηβείας, ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἀγόρι καί τὸ κορίτσι γίνεται ὀριστική, καί εἶναι κυρίως ἡ συμπεριφορὰ τῶν πατέρων πού ἐπηρεάζεται καί γίνεται αὐταρχικότερη.

Ἡ κύρια ἀπαίτηση ἀπὸ τὸ ἀγόρι ἀφορᾷ τὴν προετοιμασία γιά μιά καλὴ καριέρα, ἐνῶ συνήθως τὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητας δέν προκαλεῖ μεγάλες προστριβές. Γιά τὸ κορίτσι ὅμως, ἡ πίεση δέν ἀφορᾷ τόσο τὸ θέμα τῆς μόρφωσης, ὅσο τὸ θέμα τῆς ἀνεξαρτητοποίησης τοῦ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, καί τῶν σχέσεων τῶν μετὰ τὸ ἄλλο φύλο. Εἶναι κοινὴ διαπίστωση πόσο εὐαίσθητο σημεῖο ἀποτελεῖ γιά τὸν πατέρα τὸ νὰ «πάει ραντεβού» ἡ κόρη του, ἐν γνώσει του.

Ἡ στάση τῆς μητέρας σ' αὐτὴ τὴ σύγκρουση εἶναι μᾶλλον ἀμφιθυμική. Ἐχοντας καί ἡ ἴδια ἀνάλογες ἐμπειρίες εἶναι σέ θέση νὰ κατανοήσῃ περισσότερο ἀπὸ τὸν πατέρα καί νὰ νοιώσει συμπάθεια γιά τίς προσπάθειες τῆς κόρης της νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ. Παράλληλα, ὅμως, νοιώδει ἀπόρθημη νὰ παρατηρεῖ ἀπὸ τὸν ἑ-

1. Τὰ διαζύγια αὐξήθηκαν ἀπὸ 3.786 κατὰ τὸ 1976 σέ 4.517 κατὰ τὸ 1977 (Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς Δικαιοσύνης, 1976, 1977).

λεγχο πάνω στα παιδιά της, τά όποια ύπήρξαν ό άξονας της ζωής της, έπειδή φοβάται τή μοναξιά πού ή δική τους ανεξαρτησία συνεπάγεται γι' αυτήν. Έτσι, ή στάση της, πού συνήθως είναι συμβατική, συνίσταται σέ μία προσπάθεια νά βρεί λύσεις και νά γνωρώσει τό χάσμα ανάμεσα στόν πατέρα και τήν κόρη, παίζοντας συχνά παρασκηνακό ρόλο.

Καί γιά τά άγόρια και γιά τά κορίτσια ό παρεμβατικός ρόλος τής οικογένειας προκαλεί έντονη δυσαρέσκεια. Συγχρόνως, όμως, είναι μάλλον σπάνιο φαινόμενο ή όριστική ρήξη τών δεσμών μέ τήν οικογένεια ή ό διαχωρισμός στέγης, άν δέν προηγηθεί γάμος ή γεωγραφική άπόσταση πού νά διασφαλίζει αυτή τήν ανεξαρτησία.

Δυστυχώς δέν υπάρχουν έπιστημονικά έμπειρικά δεδομένα σχετικά μέ τίς συγκρούσεις τών Έλλήνων έφηβων μέ τήν οικογένεια και τό θέμα τής σεξουαλικότητας αυτό καθαυτό. Μπορεί κανείς, όμως, νά σχηματίσει μία ιδέα από δημοσιογραφικά ρεπορτάζ πού θύγουν σχετικά προβλήματα, όπως, για παράδειγμα, τήν έρευνα πού έκανε τό Nielsen Hellas Institute γιά λογαριασμό τής εφημερίδας *Τά Νέα*, τόν Ιανουάριο τού 1977. Η έρευνα αυτή διεξήχθη ανάμεσα σέ 316 νεαρούς άντρες και γυναίκες (18-25 χρόνων) και σέ 100 γονείς όλων τών κοινωνικών τάξεων.² Όλοι οι νεαροί και οι νεαρές πού ρωτήθηκαν συμφώνησαν σέ ένα βασικό σημείο, ότι δηλαδή δέν υπάρχει καμία βοήθεια από τό σπίτι, όσον αφορά τή σεξουαλικότητα. Άν συζητηθούν τέτοια θέματα, ή στάση τών γονέων είναι είτε άπορρητική, είτε απαγορευτική, μέ έμφαση περισσότερο στους πιθανούς κινδύνους παρά στόν τρόπο μέ τόν όποιο μπορούν νά αντιμετωπισθούν όρισμένα πρακτικά προβλήματα. Η συνηθισμένη συμβουλή στά άγόρια είναι νά προσέχουν νά μήν έμπλακούν μέ τό άλλο φύλο σέ περιπέτειες πού θά έμποδίσουν μία έπιτυχημένη καριέρα. Καί, αντίστοιχα, στά κορίτσια νά άποφεύγουν κάθε «παραχώρηση» στόν σεξουαλικό τομέα, καθώς και τίς περιπέτειες πού δέν έχουν προοπτική γάμου.

Έτσι, 45% τών γονέων πού ρωτήθηκαν είχαν ευνοϊκή στάση άπέναντι στις προγαμιαίες σχέσεις, αλλά μόνο γιά τά άγόρια· 23% ήταν αντίθετοι και γιά τά δύο φύλα, ενώ 26% είχαν γενικά ευνοϊκή στάση γιά τίς προγαμιαίες σχέσεις ανεξαρτήτως φύλου. Έπίσης 37% τών μητέρων υποστήριξαν τίς προγαμιαίες σχέσεις ανεξαρτήτως φύλου, ενώ μόνον 12% τών πατέρων έμπέπτον στην ίδια κατηγορία. Αυτά τά δεδομένα, παρά τήν έπιφύλαξη μέ τήν όποία θά 'πρεπε νά γίνουν άποδεκτά, είναι μέχρης ενός σημείου ένδεικτικά τής δυναμικής τής οικογένειας: Μέ άλλα λόγια, ό πα-

τέρας παραμένει ό προστάτης τής τιμής τής οικογένειας, ή όποία άντανακλάται περισσότερο στή συμπεριφορά τής κόρης παρά τού γιου.

Η άπορευτική στάση τής οικογένειας δέν σημαίνει φυσικά ότι γιά τούς έφήβους δέν υπάρχουν ευκαιρίες γιά συνέντευξη μέ τό άλλο φύλο και ανάπτυξη σεξουαλικών σχέσεων. Τό σχολείο, τό φροντιστήριο, ό σύλλογος, τό πάρτυ άποτελούν τόν πίο συνηθισμένο χώρο γιά γνωριμία, και φυσικά τό άγόρι έχει συνήθως τήν πρωτοβουλία.

Τό ταμπού τής παρθενίας, πού άποτελούσε άδιαφιλονικητή άρετή γιά τήν άγροτική Ελλάδα, φαίνεται νά έχει έξασθενήσει κατά πολύ στόν αστικό χώρο. Μία σχετική σφυγμομέτρηση ανάμεσα σέ νέους άντρες ήλικίας μικρότερης τών τριάντα δείχνει ότι ή πλειοψηφία δέν ένδιαφέρεται γιά κάτι τέτοιο, ενώ ό υπόλοιποι θά προτιμούσαν μία γυναίκα παρθένα, αλλά αυτό δέν θά τό έβαζαν ποτέ σάν άπαραίτητη προϋπόθεση. Άντίστοιχες γνώμες έκφράστηκαν έπίσης και από νεαρές γυναίκες. Ό τόπος καταγωγής φαινόταν νά άποτελεί καθοριστικό παράγοντα, έφόσον οι περισσότεροι νέοι και νέες άγροτικής καταγωγής ήταν περισσότερο συντηρητικοί σ' αυτό τό θέμα (Κ. Παπαδοπούλου, 1975). Άνάλογες τάσεις φάνηκαν και στό δείγμα πού διερευνήθηκε από τό Nielsen Hellas Institute, όπου τό 77% τών έρωτηθέντων έξέφρασαν τήν έπιδιοκίμηση τους γιά τίς προγαμιαίες σχέσεις. Καί πάλι οι άντρες ήταν πίο ένθερμοι υποστηρικτές από τίς γυναίκες σέ ποσοστό 89% και 65%, αντίστοιχα.

Ιδιαίτερα ανάμεσα στους φοιτητές και τών δύο φύλων οι προγαμιαίες σχέσεις έπιδιοκίμζονται. Συνήθως, άπαραίτητη προϋπόθεση θεωρείται ή άμοιβαίοτητα συναισθημάτων και ή άγάπη. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τό διπλό κριτήριο βρίσκεται σέ παρακμή, τουλάχιστον ανάμεσα στόν φοιτητικό πληθυσμό και τούς νέους τής πόλης.

Έτσι, παρά τήν απαγορευτική στάση τής οικογένειας, οι περισσότεροι νέοι στην ήλικία τών 17-18 έχουν κάποιο είδους σχέση μέ τό άλλο φύλο, ή όποία όμως, ιδιαίτερα στην περίπτωση τών κοριτσιών, δέν έχει φθάσει στό σημείο τών ολοκληρωμένων σχέσεων. Από τό δείγμα τού Nielsen Hellas Institute (1977), ή πλειοψηφία τών άντρων (92%) άνέφεραν ολοκληρωμένες σχέσεις στην ήλικία τών είκοσι, άρχίζοντας συνήθως από τήν ήλικία τών 16 (21%), ενώ μόνο 3% άνέφεραν παντελή έλλειψη σχέσεων μέχρι τό είκοστό έτος. Οι γυναίκες άνέφεραν ολοκληρωμένες σεξουαλικές σχέσεις στην ήλικία τών είκοσι σέ ένα ποσοστό 68%. Τό γεγονός όμως ότι 38% τών γυναικών πού ρωτήθηκαν ήταν παντρεμένες ίσως δικαιολογεί έν μέρος αυτό τό σχετικά υψηλό ποσοστό. Μόνον 1% άνέφεραν ολοκληρωμένες σχέσεις γύρω στην ήλικία τών 16, ενώ 26% άνέφεραν παντελή έλλειψη σχέσεων μέχρι τήν ήλικία τών 25. Μόνον έλαφρώς διαφοροποιήσεις υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες

2. Παρά τούς περιορισμούς αυτής τής έρευνας όσον αφορά τό μέγεθος τού δείγματος και τή μεθοδολογία, μπορεί νά χρησιμοποιηθούν σάν δείκτης όρισμένων ρευμάτων στή στάση και τή συμπεριφορά. Έχοντας έπίγνωση αυτών τών περιορισμών, θά άναφερθώ σ' αυτή τήν στίς έπόμενες σελίδες, μία πού ή έπιστημονική έρευνα σ' αυτόν τόν τομέα είναι μαθηματική.

κοινωνικο-οικονομικές ομάδες. Ἡ ἀντροφὴ ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ ἡ ἐξάρτησή ἀπὸ τὴν οἰκογένεια βαρύνουν πολὺ, πράγμα πού ἐξηγεῖ σέ μεγάλο βαθμὸ τὴ βραδύτερη ἔναρξή σεξουαλικῶν σχέσεων γιὰ τίς γυναῖκες σέ σύγκρισή μὲ τοὺς ἄντρες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀποδεκτὸ τύπο σχέσης, δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένα δεδομένα. Παίρνοντας ὑπ' ὄψη μας ὅμως τὴ στάση ἀπέναντι στὶς προγαμιαίες σχέσεις καὶ τίς προϋποθέσεις κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ προγαμιαίες σχέσεις θά ἦταν ἰδεατές, δηλαδὴ, τὴν ἀμοιβαιότητα συναισθημάτων καὶ τὴν ἀγάπη, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ὅτι μιά σταθερὴ σχέση ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικόν. Ἀπὸ τὸ δείγμα τοῦ Nielsen Hellas Institute, 24% τῶν ἐρωτηθέντων ἦταν ἥδη παντρεμένοι, 36% εἶχαν μιά σταθερὴ σχέση καὶ 38% ἀνέφεραν ὅτι δὲν εἶχαν σταθερὸ δεσμό.

Ὁ γάμος ἀνάμεσα στοὺς νέους

Ἀνάμεσα στοὺς νεαροὺς Ἕλληνες, ἄντρες καὶ γυναῖκες, σάν βασικὴ προϋπόθεσις γάμου θεωρεῖται ἡ ἀγάπη (41%), ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξασφάλισις ἀναφέρεται λιγότερο (3% καὶ 8% γιὰ τοὺς ἄντρες καὶ τίς γυναῖκες, ἀντίστοιχα) (Nielsen Hellas Institute, 1977). Στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, ὁ θεσμὸς τῆς προίκας ὑφίσταται ἀκόμη εἰς τὴν παραδοσιακὴ τῆς μορφῇ (δηλαδὴ, σάν οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις τῆς οἰκογενείας πρὸς τὴν κόρη) εἰς σέ πιὸ ἐκσυγχρονισμένη ἐκδόση. Στὴν τελευταία περὶπτωσις, ἡ ἀξία τῆς νύφης ἐκτιμᾶται μὲ βάση τὴ μόρφωσιν καὶ τὴν ἱκανότητά της νὰ κερδίζει χρήματα («ἡ προίκα της εἶναι ἡ μόρφωσή της»). Ἀνάμεσα στὰ στρώματα χαμηλῆς οἰκονομικῆς καὶ μορφωτικῆς στάθμης ἐπικρατεῖ ἡ πρώτη τάση, ἐνῶ ἡ δευτέρη τάση κυριαρχεῖ στὰ περισσότερο ἀστικοποιημένα καὶ ἀνώτερο μορφωτικοῦ ἐπιπέδου στρώματα (Λαμπίρη, 1972). Ἀξίζει, ἐπίσης, ν' ἀναφέρουμε ὅτι τὸ «μάζεμα» τῆς προίκας ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ κίνητρο γιὰ ἐξωσπιτικὴ ἐργασία στὰ κορίτσια κατέστης οἰκονομικῆς στάθμης καὶ παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων, ὅταν, βέβαια, ἡ οἰκογένεια δὲν ἔχει ἑπαρκεῖς οἰκονομικοὺς πόρους (Νικολαΐδου, 1975).

Ἄλλη μιά ἐνδειξὴ τῆς σχετικῆς παρακμῆς τῆς αὐταρχικῆς παραδόσεως εἶναι ἡ ἐλάττωσις τῆς μέσης διαφοράς ἡλικίας τῶν συζύγων.³

Σήμερα, μιά μέση διαφορά ἡλικίας ἔξι χρόνων θεωρεῖται λογικὴ, ἀντιθετα μὲ τὴν παραδοσιακὴν τάση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ γυναίκα ἦταν δέκα ἢ ἀκόμα καὶ δεκαπέντε χρόνια νεώτερη ἀπὸ τὸν ἄντρα της. Καὶ πάλι ὅμως ἀσκειῖται μεγαλύτερη κοινωνικὴ πίεσις στὴ γυναίκα νὰ παντρευτεῖ νωρίτερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ ἄντρας καὶ ἐπίσης δὲν εἶναι ἀκόμη εὐρύτατα κοινωνικά

ἀποδεκτὸ τὸ νὰ παντρευτεῖ ἡ γυναίκα ἕναν ἄντρα νεώτερό της (Safilios, 1972).

Ἡ μεγαλύτερη συχνότητα γάμων συμβαίνει ἀνάμεσα στὶς ἡλικίες 25-29 γιὰ τὸν ἄντρα καὶ 20-26 γιὰ τὴν γυναίκα.⁴

Οἱ γάμοι σέ πολὺ μικρὴ ἡλικία ἀποτελοῦν τὴν ἐξαιρεσὴ καὶ σ' αὐτὸ συντελοῦν καὶ ψυχολογικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ λόγοι, δηλαδὴ, ἡ μεγαλύτερη περίοδος ἐξάρτησης ἀπὸ τὴν οἰκογένεια καὶ ἡ μεγαλύτερη οἰκονομικὴ δυσχέρεια κατὰ τὴ νεαρὴ ἡλικία.

Ἀνάμεσα στὴ νέα γενιά, ἡ στάση ἀπέναντι στὰ παιδιὰ ἀλλάζει. Ἑρευνα τῆς Χ. Κατάκη σέ φοιτητές δείχνει ὅτι τὸ παιδί δὲν ἀποτελεῖ πιά τὸ ἐπίκεντρο τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς γιὰ τὰ νεαρά ζευγάρια (Ποταμιάνου, 1978). Ἡ ἴδια τάση εἶναι ἐμφανὴς ἀνάμεσα στοὺς νέους πού ρωτήθηκαν ἀπὸ τὸ Nielsen Hellas Institute (1977). Πράγμα πού δείχνει ὅτι, ἀνάμεσα στοὺς νέους, ἡ ἀλλαγὴ στὴ συμπεριφορὰ (δηλαδὴ, ἡ χαμηλὴ γεννητικότητα) συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἀλλαγὴ νοοτροπίας (δηλαδὴ, τὸ παιδί δὲν ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς). Παράλληλα, ἡ βάση τοῦ γάμου εἶναι περισσότερο συναισθηματικὴ παρὰ οἰκονομικὴ. Ἡ μελλοντικὴ αὐξήσις αὐτῆς τῆς τάσεως ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια θά ἀποβάλλει σταδιακὰ τὸν κτητικὸ χαρακτῆρα της καὶ θά σταθεῖ θετικὰ ἀπέναντι στοῦ θέματος τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν νέων.

Διαφοροποιήσεις στὰ σεξουαλικά ἥθη

Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα εἶναι μιά μεταβατικὴ κοινωνία ὅπου ὅλο τὸ φάσμα ἀξιών, ἀπὸ τίς πιὸ ἐκσυγχρονισμένες μέχρι τὴν πρὶν παραδοσιακές, συνυπάρχουν. Δὲν παρουσιάζει, δηλαδὴ, τὴν ὁμοιομορφία πού χαρακτηρίζει τὴν ἀγροτικὴ Ἑλλάδα.

Αὐτὲς οἱ διαφοροποιήσεις φάνηκαν ἥδη στὴν παραπάνω συζήτηση. Ἐδῶ θά προσπαθῶ νὰ τίς συνοψίσω καὶ νὰ διευκρινίσω τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδηλώνονται σάν γενεωγραφικὲς καὶ ταξικὲς διαφορές. Ἡ ἀστικὴ-ἀγροτικὴ ἀντίθεση ἀποτελεῖ τὴν κυριότερη ἀντίθεση καὶ τὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητος, καὶ διαφοροποιεῖται στὸν ἀστικὸ χῶρο ἀπὸ τὸν κοινωνικο-οἰκονομικὸ παράγοντα.

Στὶς ἀγροτικὲς περιοχές, δεδομένου ὅτι τὸ ποσοστὸ τοῦ ἀναλογισμοῦ εἶναι μεγαλύτερο, ἐπικρατεῖ τὸ αὐστηρὰ διπλὸ κριτήριον, τὸ ὁποῖο ἐξασθενεῖ κατὰ τὴ μετὰβασιν πρὸς περισσότερο ἀστικοποιημένα κέντρα. Ἐπιπλέον, ὅσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων πού φεύγουν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψουν (γιὰ δουλειά, σπουδές, κτλ.), τόσο βραδύτερη εἶναι ἡ διαδικασίᾳ χαλάρωσης καὶ ἀναδιοργάνωσης τοῦ ἠθικοῦ κώδικα. Στὰ χωριά, ἡ οἰκογένεια παραμένει ἀκλόνητος θεσμὸς μὲ κυρίαρχη μορφή τὸν πατέρα μὲ τίς αὐταρχικὲς ιδέες ὅσον ἀφορᾷ τὴ σεξουαλικότητα καὶ τὴν γυναίκα.

3. Ἡ ἔρευνα δείχνει ὅτι ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ διαφορά τῆς ἡλικίας τῶν συζύγων, τόσο περισσότεροι εἶναι ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς, καὶ ὁ σύζυγος εἶναι πρὸς ὑποστηρικτικὸς (Vermeulen, 1970).

4. Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία, *Δημογραφικὲς καὶ μελλοντικὲς τάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, 1960-1983*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ποσοστό αναλφαριθμητισμού σε άστικές-άγροτικές περιοχές

Άστικές Περιοχές		Άγροτικές Περιοχές	
Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	Γυναίκες
4,8%	15,5%	9,1%	33,3%

(Στατιστική Έπεσιφρ, 1971).

Ακόμη και σήμερα υπάρχει προτίμηση για τα αγόρια στην οικογένεια. Και μπορεί κανείς να ακούσει έναν πατέρα να λέει ότι έχει ένα παιδί (έννοώντας το αγόρι) και ένα κορίτσι, ή να αναφέρεται στην κόρη του σαν «ένα γραμμάτιο που πρέπει να ξεοφληθεί» (έννοώντας την προίκα). Σ' αυτό το χώρο, το διπλό κριτήριο και η τιμή (Safilios, 1969), ο προκατακατανοσμένος γάμος και η προίκα (Λαμπήρη-Δημάκη, 1972) αποτελούν κοινωνικές προσδοκίες και χαιρούν κοινής αποδοχής. Η έπιρροή της Έκκλησίας είναι αίσθητή, ενώ η έκτρωση ή το διαζύγιο αποτελούν, σε περιορισμένο βαθμό, την εναλλακτική λύση (Βαλαώρας, 1969. Safilios, 1969).

Στις έπαρχιακές πόλεις έπικρατούν οι ίδιες συνθήκες, περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένες ανάλογα με το μέγεθος και το βαθμό απομόνωσης από τα αστικά κέντρα. Συχνά το «κλέψιμο» ή οι πρόωροι έπρρβνες και γάμοι (Τσαούσης, 1971) αποτελούν διεξοδικές σεξουαλικές ανάγκες και έπιθυμίες. Η αναχώρηση για σπουδές ή δουλειά αποτελεί και για τα αγόρια και για τα κορίτσια την καλύτερη δικαιολογία για να φύγουν από το σπίτι.

Στόν αστικό χώρο, δέν είναι άσυνήθιστο φαινόμενο ή συμβίωση άνύπαντρων ζευγαριών, ιδιαίτερα ανάμεσα στους φοιτητές, που αντιπροσωπεύουν ένα από τα πιο προοδευτικά τμήματα του ελληνικού πληθυσμού σε διάφορα πολιτικά θέματα καθώς και στο θέμα της σεξουαλικότητας. Στην Ελλάδα, το φαινόμενο του «ύποπολιτισμού των νέων» (youth culture) δέν έχει έπεκταθεί τόσο πολύ όσο στην Άμερική. Ούτε ή δομή των πανεπιστημίων (μόλις τώρα κατασκευάζονται πανεπιστημιούπολεις απομακρυσμένες κάπως από την πόλη), ούτε και ή διάρκεια σπουδών (δέν υπάρχουν μεταπτυχιακά προγράμματα σε εύρεια κλίμακα) εύνουν κάτι τέτοιο. Ωστόσο, είναι πιο αίσθητο στη σύγχρονη Ελλάδα σε σύγκριση με το παρελθόν, έφρσον με ή σχετική βελτίωση των συνθηκών σπουδών περισσότεροι μαθητές γυμνασίου ακολουθούν πανεπιστημιακές σπουδές.

Τό γεγονός ότι τα πανεπιστήμια στην Ελλάδα βρίσκονται σε αστικά κέντρα (Άθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ιωάννινα, Ξάνθη, Κρήτη) εύνει την ανεξαρτησία των φοιτητών. Έτσι, ή αστικοποίηση, σε συνδυασμό με την εκπαίδευση που λειτουργεί σαν παράγοντας άπελευθέρωσης, εύνει περισσότερο φιλελεύθερες και έξισομένες σεξουαλικές σχέσεις. Υπάρχει μία άμ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Ποσοστά πτυχίου των τετραετών πανεπιστημιακής φοίτησης*

Έτος	Όμάδα ήλικίας	Πτυχίο	Ποσοστό
1961	20-26	4ετους παν/κής φοίτησης	1,1%
1971	20-24	4ετους παν/κής φοίτησης	2,2%
	25-29	4ετους παν/κής φοίτησης	5,5%

(*Απογραφή Πόληση, 1961, 1971).

* Αυτά τα ποσοστά δέν περιλαμβάνουν τους νέους που άποφοίτησαν από επαγγελματικές σχολές ή από οποιαδήποτε άλλη βαθμίδα εκπαίδευσης μετά τό γυμνάσιο.

φίδρομη διαδικασία ανάμεσα στο αστικό κέντρο, που από την ίδια του τη φύση εύνει πιο φιλελεύθερη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα, και στη νοοτροπία των φοιτητών που έπηρεάζεται και έπηρεάζει προς μία πιο φιλελεύθερη κατεύθυνση.

Κοινωνικο-οικονομικές διαφορές, όσον άφορā τη δυναμική της οικογένειας και τη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα, έμφανίζονται κυρίως στα αστικά κέντρα και λιγότερο σε έπαρχιακές πόλεις και χωριά. Έτσι, στόν αστικό χώρο, οι κατώτερες οικονομικές τάξεις, συνήθως πρόσφατης άγροτικής καταγωγής και άνατροφής, είναι περισσότερο προσκολλημένες στην παράδοση, ενώ οι άνωτερες τάξεις έχουν υιοθετήσει πιο έξευρωπαϊσμένα ήθη (Vermeulen, 1970, Safilios, 1967). Και οι κοινωνικο-οικονομικές διαφορές, όμως, ύποκεινται στόν παράγοντα αστικοποίηση, έφρσον οι παραδοσιακές άξίες της κατώτερης τάξης φιλελευθεροποιούνται με τη διαρκέστερη παραμονή στην πόλη. Από αυτή την άποψη, ό βαθμός αστικοποίησης και μόρφωσης αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την κατανόηση των άλλαγών που σημειώνονται στην οικογενειακή ιδεολογία και στη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα (Safilios, 1967, Vermeulen, 1970).

3. οικογένεια και έφηβεια στο άμερικανικό πολιτιστικό πλαίσιο

Προ-βιομηχανική Άμερική και άγροτική οικογένεια

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της άμερικανικής οικογένειας είναι ή σχετικά χαλαρή γονεϊκή έξουσία και ή άποδοξη της ανεξαρτησίας των παιδιών εκ μέρους των γονιών. Αυτό δέν είναι μονάχα συνέπεια σύγχρονων συνθηκών, αλλά αποτελεί και τη συνέχιση ενός μετασχηματισμού στη μορφή γονεϊκής έξουσας που άρχίζει ωρίς στην άμερικανική ιστορία.

Στόν άμερικανικό χώρο ύπρχαν έγγενεις παράγοντες που δέν άπαιτούσαν την άνάπτυξη συναισθημάτων άλληλεξάρτησης και άμοιβαίας ύποχρέωσης ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και του συγγενικού κύκλου γενικότερα. Η ύπαρξη γής άπεριόριστης σε έκταση πρόσφερε σε νέους τη δυνατότητα να φτιά-

ξουν ανεξάρτητο νοικοκυριό, ἂν ἤθελαν, ἀντί νά ἀποδεχθοῦν ἓνα μέρος τῆς γονεϊκῆς περιουσίας (Demos, 1977).

Ἄλλος βασικός παράγοντας ἦταν ἡ συνεχῆς μετανάστευση διαφόρων ἐθνότητων στόν Νέο Κόσμο, τόσο κατά τίς ἀρχικές ἐγκαταστάσεις ὅσο καί κατά τίς μεγάλες μεταναστεύσεις τοῦ 19ου καί 20οῦ αἰώνα. Τά νεαρά μέλη τῆς οἰκογένειας ἀποδεικνύονταν πιό ἱκανά στήν ἀντιμετώπιση τῶν δυσκολιῶν τοῦ καινούργιου περιβάλλοντος. Πράγμα πού δημιουργοῦσε ἕνα χάσμα ἐμπειρίας ἀνάμεσα στούς γονεῖς καί τά παιδιά μέ ἀμεση ἐπίπτωση τῇ βαθμιαία διάβρωση τῆς γονεϊκῆς ἐξουσίας. Ἔστω καί ἂν τά οἰκογενειακά ἦθι καί ἔθιμα τῶν νεοφερμένων ἦταν διαφορετικά ἀπ' αὐτά τῆς Ἀμερικῆς, τά παιδιά τους ἔπρεπε νά ἀπορρίψουν τίς γονεϊκές ἀξίες γιά νά ἐνσωματωθοῦν στόν ἀμερικανικό πολιτισμό (Slater, 1977).

Ἔτσι, ἡ οἰκογένεια στήν προβιομηχανική Ἀμερική ἦταν ἱεραρχική καί πατριαρχική στή δομή της, μέ αὐστηρό σεξουαλικό κώδικα πού, ὅπως εἶναι ἐλλογο, ἀφοροῦσε περισσότερο τῇ γυναίκα παρά τόν ἄντρα. Γιά τῇ γυναίκα κάποια ἐξωσυζυγική σχέση ἀποτελοῦσε ὄχι μόνο παραβίαση τοῦ γάμου της ἀλλά καί προσβολή ἀπέναντι στήν κοινότητα (Demos, 1977). Ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν βασιζόταν στήν πειθαρχία καί τήν ὑπακοή.

Παρά τόν αὐστηρό πουργανικό κώδικα ἠθικῆς δμως, στήν πράξη ἡ οἰκογενειακή ἐξουσία ἀμβλυνόταν ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ νέοι ἔχαν τή δυνατότητα νά φύγουν. Ἱστορικές μελέτες δείχνουν ὅτι ἡ προβιομηχανική περίοδος ἦταν ἐποχή τρομερῆς κινητικότητας στήν Ἀμερική, καί οἱ μετακινούμενοι στήν πλειοψηφία τους ἦταν νέοι (Katz, 1976). Οἱ οἰκογένειες κατακερματίζονταν συνεχῶς καί ἦταν κοινή προσδοκία ὅτι ἓνα νιόπαντρο ζευγάρι θά ζοῦσε στό δικό του ἀνεξάρτητο νοικοκυριό (Demos, 1977). Ἔτσι ἡ προβιομηχανική ἀμερικανική οἰκογένεια ἦταν πυρηνική, ἀποτελούμενη ἀπό τό σύζυγο, τή σύζυγο καί τά παιδιά, σέ ἀντίθεση μέ τήν παραδοσιακή, ἐκτεταμένη ἀγροτική οἰκογένεια τῶν ἄλλων χωρῶν.

Ἡ βαθμιαία δέ ἀμβλυνση τῆς γονεϊκῆς ἐξουσίας ἦταν συνυφασμένη μέ μιάν ἀξανάομενη χαλαρότητα στόν τομεᾶ τοῦ σεξ, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἀξανάομενη συχνότητα περιπτώσεων ἐγκυμοσύνης πρό τοῦ γάμου (Demos, 1977).

Στήν προβιομηχανική Ἀμερική, ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα στόν κόσμο τῆς δουλειᾶς καί τήν ἰδιωτική σφαῖρα, ποιοτικοποιεῖ τήν πατριαρχική δομή σάν γυναικοκεντρική συγχρόνος, ἐφόσον ἡ γυναικεία ἐργασία ἦταν βασικῆς σηµασίας γιά τή διατήρηση τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ ἴδια ἐνότητα διατηρεῖ τῇ συνέχεια ἀνάμεσα στίς ἡλικίες, ἐφόσον ὅλες προσδιορίζονται ἀπό τίς ἴδιες ἐργασιακές σχέσεις (ἡ ἐκπαίδευση ἦταν περιοδικό καί περιστάσιακό χαρακτηριστήρα στήν προβιομηχανική φάση) (Kett, 1974).

Μέ τῇ βιομηχανοποίηση καί τῇ βαθμιαία ἀλλαγῇ

στή λειτουργία τῆς οἰκογένειας ἀπό παραγωγική σέ καταναλωτική μονάδα ἡ θέση καί τῆς γυναίκας καί τῶν νέων ἀλλάζει.

Κοινωνικο-οικονομική ἀλλαγῇ

Στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖς ἡ βιομηχανοποίηση ἀρχισε κατά τό 19ο αἰῶνα καί ἐπιταχύνθηκε τόσο ὥστε στά 1972 μόνον τό 4,3% τοῦ πληθυσμοῦ νά ἀπασχολεῖται μέ τῇ γεωργία (Ray, 1975). Μέ ἀνάλογο ρυθμό προχώρησε καί ἡ ἀστικοποίηση. Ἔτσι, τό 1970 μόνον τό 5% τοῦ πληθυσμοῦ ζοῦσε σέ φάρμες (US Census, 1970, Detailed Characteristics, Table 189).

Μέ τήν ἐναρξῇ τῆς βιομηχανοποίησης ἡ γυναίκα στερεῖται τοῦ παραγωγικοῦ ρόλου πού εἶχε στό ἀγροτικό νοικοκυριό, τόν ὁποῖο ἀνακτᾷ μόνον ἀργότερα, μέ τήν ἀξανάομενη συμμετοχή της στό ἐργατικό δυναμικό.

Στά 1950, οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν τό 28% τοῦ συνολικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καί στά 1977 τό 42% (Bureau of Labor Statistics).

Μιά ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἀποψη τῆς ἀξανάομενης συμμετοχῆς τῆς Ἀμερικανίδας γυναίκας στόν τομεᾶ ἐργασίας εἶναι ἡ ἀλλαγῇ στή σύσταση τοῦ γυναικεῖου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ μέ βάση τήν οἰκογενειακή κατάσταση (παντρεμένη, ἀνύπαντρη). Στά 1950, τό 12% τῶν ἐγγάμων γυναικῶν μέ παιδιά ἡλικίας κάτω τῶν ἑξὶ συμμετεῖχε στό ἐργατικό δυναμικό. Στά 1974, τό ἀντίστοιχο ποσοστό εἶναι 40% (Hayghe, 1976). Πράγμα πού ὁποσδήποτε ἔχει σοβαρό ἀντίκτυπο στή δομή τῆς οἰκογένειας, τόσο στή συζυγική ὅσο καί στή γονεϊκή σχέση.

Γιά τοὺς νέους, ἡ βιομηχανοποίηση σήμανε τό πέρασμα ἀπό τῇ «φάση ἐργασίας» στή «φάση ἐκπαίδευσης», πράγμα πού εἶναι ἐμφανές στόν Πίνακα 3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Ποσοστὸ νέων στήν Ἐκπαίδευση

Ἔτος	Ὅμαδα ἡλικίας 14-17 σὺν Γυμνάσιο	Ὅμαδα ἡλικίας 18-21 στήν Ἀνώτερη καί Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση
1910	15%	4%
1940	80%	15%
1960		33%

(Bureau of Labor Statistics, Report 135, Table 1).

Ὁ παράγοντας τῆς ἐκπαίδευσης, πού στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖς ἔχει πάρει τεράστια ἐκταση, συνέβαλε κατά πολὺ στή «γκετοποίηση» τῶν νέων καί στήν ἀνάπτυξη τοῦ «υποπολιτισμοῦ τῆς νεολαίας» (youth culture) πού θά συζητήσω παρακάτω. Εἶχε δέ ἄμεσο ἀντίκτυπο στή δυναμική τῆς σχέσης ἀνάμεσα σέ γονεῖς καί παιδιά.

Σύγχρονη αμερικανική οικογένεια

Στή σύγχρονη αμερικανική κοινωνία, ο γρήγορος ρυθμός τεχνολογικής ανάπτυξης και ο αντίκτυπός της πάνω στην κοινωνική ζωή συντελούν ώστε η οικογένεια να θεωρείται λίγο-πολύ σαν ένα καταφύγιο απέναντι στις αποπροσωποποιημένες και ανταγωνιστικές σχέσεις που επιβάλλει η σύγχρονη ζωή. Αυτό εξηγεί την κεντρική θέση που αποδίδουν οι Άμερικανοί στο γάμο για τη ζωή τους: 90-95% των Άμερικανών παντρεύονται τουλάχιστον μία φορά και περίπου τέσσερις στους πέντε διαζευγμένους ξαναπαντρεύονται τελικά (US Bureau of the Census, 1972).

Η αύξηση, δηλαδή, του αριθμού διαζυγίων δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί σαν ένδειξη δυσaréσκειας με το γάμο σαν θεσμό, αλλά σαν συνεπακόλουθο του περιορισμού της οικονομικής λειτουργίας της οικογένειας, της διάψευσης των υψηλών προσδοκιών για συναισθηματική και σεξουαλική ικανοποίηση, και της οικονομικής ανεξαρτησίας της γυναίκας.

Σε μία τόσο ρευστή κοινωνία, το ζευγάρι δεν μπορεί πια να βασιστεί στην υποστήριξη συγγενών και φίλων. Κατά συνέπεια, οι σύζυγοι πρέπει να αναπτύξουν μία πιο οικεία σχέση μεταξύ τους (Bott, 1960). Σαν ανταπόκριση σ' αυτή την ανάγκη, λοιπόν, η συντροφικότητα αποτελεί την πρωταρχική προσδοκία από το γάμο (Blood and Wolfe, 1960).

Και ενώ υπάρχει ακόμα κάποια «εξειδίκευση» και μονομέρεια, όσον αφορά τη συζυγική και γονεϊκή σχέση, ιδιαίτερα στην εργατική τάξη (Kohn, 1969), ωστόσο, γενικά υπάρχει μία τάση για σύμπτωση ρόλων μέσα στην οικογένεια (Skolnick, 1978). Παράλληλα, καθώς και οι δύο γονείς διαθέτουν όλο και λιγότερο χρόνο για τα παιδιά τους, τα οποία μεγαλώνουν μέσα σ' ένα μάλλον χαλαρό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων, το μοντέλο κοινωνικοποίησης αλλάζει. Η ανατροφή του παιδιού βασίζεται στην έσωτερικευση περισσότερο παρά στην υπακοή και γίνεται έμφαση στην ατομικότητα και την αυτονομία (Kohn, 1979). Αυτή η στάση είναι επίσης συνέπεια του ότι το παιδί δεν αποτελεί πια το επίκεντρο της οικογενειακής ζωής, καθώς και οι δύο σύζυγοι ενδιαφέρονται περισσότερο για την προσωπική τους πλήρωση στα πλαίσια του γάμου. Η ανεξαρτητοποίηση από την οικογένεια θεωρείται σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, και δεν υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση αγοριών και κοριτσιών (Mischel, 1970). Αυτή η τάση ενισχύεται από την επταχρόνια τεχνολογική αλλαγή που καθιστά τις γνώσεις και την εμπειρία των γονιών ανεπείκαιρες (Mead, 1970). Μ' αυτή την έννοια οι σύγχρονες συνθήκες ενισχύουν την παράδοση της χαλάρωσης των άλλοτε εξαιρετικών που άρχιζε, όπως είδαμε, νωρίς στην αμερικανική ιστορία.

Ωστόσο, είναι ειρωνεία της τύχης το ότι οι ίδιες

συνθήκες που συντελούν στο να θεωρείται η οικογένεια σαν ιδιωτική υπόθεση, υποσκάπτουν συγχρόνως την «ιδιωτικότητά» της. Στην πραγματικότητα, η οικογένεια δεν μπορεί να απομονωθεί από το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί. Η αυξανόμενη αποπροσωποποίηση και ανταγωνιστικότητα που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις εργασίας διαποτίζουν και τις ενδοοικογενειακές σχέσεις, αυξάνοντας την πολυπλοκότητά τους.

Μέσα στα πλαίσια του γάμου, δημιουργούνται μεγάλες προσδοκίες συναισθηματικής και σεξουαλικής πληρότητας, ενώ συγχρόνως το υψηλό ποσοστό διαζυγίων μαρτυρεί πόσο δύσκολο είναι να εκπληρωθούν αυτές οι προσδοκίες. Σήμερα, περίπου ένας στους τρεις γάμους καταλήγει σε διαζύγιο και υπολογίζεται ότι τέσσερα στα δέκα παιδιά που γεννήθηκαν στη δεκαετία του 1970 θα περάσουν ένα μέρος της παιδικής τους ηλικίας σε οικογένεια μ' ένα γονιό (Kenniston, 1977).

Παράλληλα, η άνθηση επαγγελματών ένισχυτικών για την οικογένεια, όπως είναι οι ψυχίατροι και οι ειδικοί, παραβιάζουν ακόμη περισσότερο την ιδιωτικότητά της και δημιουργούν νέες μορφές ελέγχου. Έτσι, η ανάγκη για βοήθεια εκ μέρους των ειδικών στην ανατροφή των παιδιών έχει σαν συνέπεια μία νέα εξάρτηση από ανθρώπους και θεσμικούς εξωοικογενειακούς. Είναι η αλληλεπίδραση λοιπόν αυτών των συνθηκών που θέτει τη σύγχρονη αμερικανική οικογένεια υπό πίεση.

Υπο-πολιτισμός των νέων (youth culture)

Η πληρέστερη κατανόηση όμως της αμερικανικής έφηβείας προϋποθέτει τη θεώρησή της όχι μόνο ως προς την οικογένεια (όπως είδαμε, γίνεται έμφαση στην ανεξαρτησία και αυτοδυναμία των παιδιών και εφήβων) αλλά και ως προς το φαινόμενο του υποπολιτισμού των νέων. Ο «υπο-πολιτισμός των νέων» εκφράζεται σε συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς (π.χ. ντύσιμο, μουσική, χρήση ναρκωτικών) και σε μία ορισμένη νοοτροπία (εωστρέφεια, τάση για αυτονομία) που ξεπηδούν και εξελίσσονται στον κύκλο της νεολαίας (Coleman, 1974).

Το φαινόμενο αυτό είναι χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνίας και είναι αποτέλεσμα δύο βασικών παραγόντων: της παρατεταμένης εκπαίδευσης και της «γκετοποίησης» των νέων από τον κόσμο των μεγάλων από τη μία μεριά, και της αυξημένης αναλογίας ατόμων νεαρής ηλικίας στο γενικό πληθυσμό,⁵ από την άλλη. Είναι λοιπόν ειρωνεία της τύχης το ότι η αποδοχή της ανεξαρτησίας των νέων εκ μέρους των

5. Η αναλογία των νέων προς τον γενικό πληθυσμό είναι πολύ μεγαλύτερη σήμερα από ό,τι στα 1950 ή 1960, εξ αιτίας της υψηλής γεννητικότητας που σημειώθηκε στα 1946 (Coleman, 1974).

γονιῶν εἶναι συμπληρωματικὴ μὲ τὸ παρατεταμένο διάστημα ἀντικειμενικῆς ἐξάρτησής τους μέσα στὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ πλαίσιο (σάν φοιτητές, ἄνεργοι ἢ ὑποαπασχολούμενοι). Καί ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐκ μέρους τῆς οἰκογένειας συμπλῆνται μὲ τὴν αὐξανόμενη σπουδαιότητα τῆς ομάδας τῶν συνομηλίκων καί μὲ τὸν προσδοκώμενο κομφορμισμὸ στὶς ἀξίες τῆς.

Ἑρευνητικὰ δεδομένα ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ «ὑποπολιτισμὸς τῶν νέων» στὴν οὐσία δὲν εἶναι μιά ἀντικουλτούρα πού ριζικά ἀμφισβητεῖ τὶς ἀξίες τῶν μεγάλων, ἔστω καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως δημιουργεῖται αὐτὴ ἡ ἐντύπωση (Yankelovich, 1974). Βέβαια ὁ ὁμογενοποιητικὸς παράγοντας τῆς ἡλικίας εὐθύνεται ὥς ἕνα σημεῖο γιὰ τὸ μεγάλο βαθμὸ «σωβινισμού» τῶν γενεῶν (Sorensen, 1973). Συγχρόνως, ὅμως, ἡ ὁμοιογένεια τῆς ομάδας αὐτῆς βάσει τῶν παράγοντα ἡλικία μετριάζεται ἀπὸ τοὺς παράγοντες κοινωνικο-οικονομικοὺ καί μορφωτικοὺ ἐπιπέδου πού διαφοροποιοῦν τοὺς νέους μεταξὺ τους, ὅπως καί τοὺς ἐνήλικους (Yankelovich, 1974). Ἀκόμη καί στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀναταραχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ '60 οἱ φοιτητές καί οἱ ἐργαζόμενοι νέοι δὲν εἶχαν ἐνιαία στάση. Καί στὰ 1970, οἱ ἐργαζόμενοι νέοι, ἂν καί ἔχουν λίγο-πολύ υἱοθετήσει τὰ ἥθη τῆς φοιτητικῆς νεολαίας, εἶναι λιγότερο ἀποστασιοποιημένοι ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ κοινωνία σὲ σύγκριση μὲ τοὺς φοιτητές (Yankelovich, 1974).

Φυσικά, κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερες κοινωνικὲς συνθήκες, ὁ «ὑποπολιτισμὸς τῶν νέων» ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἀντικουλτούρα. Γενικά, ὅμως, ἀντανაკλᾷ ἥθη καί ἀξίες τῶν ἐνήλικων. Ἐτοί, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60, οἱ νέοι δὲν διέφεραν τόσο στὶς ἀξίες πού πρέσβευαν οἱ γονεῖς τους, ὅσο στὴν ἔνταξη μὲ τὴν ὁποία ἐξέφραζαν τὴ διαμαρτυρία τους (Lerner, 1975). Στὴ δεκαετία τοῦ '70, μὲ λιγότερο ἐρεθιστικὲς κοινωνικὲς συνθήκες, οἱ γενεές προσεγγίζουν καί στὸν τρόπο ἔκφρασης. Καί, σύμφωνα μὲ τὴν ἔρευνα Sorensen (1973), ἡ πλειοψηφία τῶν νέων ἐκφράζει σεβασμὸ γιὰ τὶς γονεϊκὲς ἰδέες καί γνῶμες.

Γονεϊκὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα τῶν νέων

Ἀναπόφευκτα, ὅμως, ἡ διαφορετικὴ στάση ἀπέναντι στὶς προγαμιαίες σχέσεις ἀποτελεῖ ἀφορμὴ προστριβῶν ἀνάμεσα σὲ γονεῖς καί ἐφήβους. Τὰ 3/4 τῶν ἐφηβῶν πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα Sorensen (1973) δήλωσαν ὅτι οἱ γονεῖς τους πιστεύουν πῶς τὸ σέξ εἶναι ἀνήθικο δταν δὲν ἀφορᾷ δύο ἀνθρώπους παντρεμένους. Ἀντίθετα, στὴν ἴδια ἔρευνα περίπου τὸ ἴδιο ποσοστὸ ἐφήβων (80% ἀγόρια καί 72% κορίτσια) ἐπιδόκιμασαν τὶς προγαμιαίες σχέσεις ἐφόσον οἱ δύο νέοι εἶναι ἐρωτευμένοι.

Γενικά, οἱ περισσότεροι γονεῖς δὲν συζητοῦν τέτοια θέματα μὲ τὰ παιδιά τους, καὶ ἂν συμβεῖ τὰ συζητή-

σουν, γίνεται περισσότερο ἀπὸ βιολογικὴ ἄποψη (Bell, 1966). Ὅμως, οἱ γονεῖς δὲν ἀνυπακούονται στὶς σεξουαλικὲς ὑποθέσεις τῶν παιδιῶν τους ἐφόσον δὲν ἔρχονται ἄμεσα ἀντιμέτωποι μὲ αὐτές (Sorensen, 1973).

Τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ ὁπωσδήποτε ἐπηρεάζει τὴν ἀνεκτικότητα τῶν γονιῶν. Ἑρευνες δείχνουν πῶς ὁ πατέρας γίνεται κάπως περισσότερο αὐστηρὸς ὅσο αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν θυγατέρων (Reiss, 1967), πράγμα πού ὑποδηλώνει μιά σχετικὴ διαφοροποίηση στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος τῆς σεξουαλικότητας, ἀνάλογα μὲ τὸ φύλο τοῦ παιδιοῦ.

Γενικά, ὅμως, ἡ διαφορετικὴ ἀντίληψη γιὰ τὶς προγαμιαίες σχέσεις ἀνάμεσα σὲ γονεῖς καί ἐφήβους δὲν προκαλεῖ πολὺ ἔντονος προστριβές. Σ' αὐτὸ συντελεῖ ἡ ἀνεξαρτησία πού εὐνοεῖται ἀπὸ τὴν οἰκογένεια σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐνσωμάτωση στὸν κύκλο τῶν συνομηλίκων.

Ἡ σεξουαλικότητα ἀνάμεσα στοὺς νέους

Ἑρευνες δείχνουν ὅτι ἡ μεγάλη στροφή πρὸς τὴ σεξουαλικότητα, ἡ ἀποκαλούμενη «σεξουαλικὴ ἐπανάσταση», τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴ συμπεριφορά, συνῆνθη στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἀπὸ τὰ 1920 καί μετὰ ἡ βασικὴ ἀλλαγὴ ἀφορᾷ τὴ στάση ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα πού ἐξελιχθηκε ἔτσι ὥστε νὰ προσαρμοστε στὴν ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς πού σημειώθηκε ἐκεῖνη τὴν περίοδο (Reiss, 1970). Εὐλόγιο, βέβαια, εἶναι ὅτι καί ἡ συμπεριφορὰ δὲν παρέμεινε σταθερὴ ἔκτοτε, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὶς προγαμιαίες σχέσεις.

Σήμερα, οἱ σεξουαλικὲς σχέσεις, γενικά, γίνονται ἀποδεκτές μὲ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, τῆς ἀμοιβαιότητας συναισθημάτων. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ μετεξέλιξη τοῦ αὐστηρὰ διπλοῦ κριτηρίου, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἡ σεξουαλικότητα εἶναι ἀποδεκτὴ γιὰ μὲν τοὺς ἄντρες σὲ ὅποιονδήποτε περίπτωσι, γιὰ δὲ τὶς γυναῖκες μόνον στὰ πλαίσια τοῦ γάμου.

Ἑρευνητικὰ δεδομένα πιστοποιοῦν αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ. Στὴ μελέτῃ Packard (1968), ἀνάμεσα σὲ 2.100 νέους, 80% τῶν ἀγοριῶν καί 72% τῶν κοριτσιῶν συμφώνησαν στὴν ἀποδοχὴ προγαμιαίων σεξουαλικῶν σχέσεων μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἀμοιβαιότητας συναισθημάτων.

Στὴ μελέτῃ Sorensen (1973) ἀνάμεσα σὲ ἐφήβους 13-19 ἐτῶν, ἡ πλειοψηφία ἀπέρριψε τὸ παραδοσιακὸ διπλὸ κριτήριον. Ἐπίσης, σύγκριση ἀνάμεσα σὲ ἐρευνητικὰ δεδομένα τοῦ 1959 (Reiss) καί τοῦ 1973 (Perlman) ἀπὸ τὸ ἴδιο κολλέγιο τῆς Ν. Ὑόρκης ἐδείξαν αὐξηση τοῦ φιλελεύθερου ρεύματος σχετικὰ μὲ τὴ σεξουαλικότητα ἀνάμεσα στοὺς φοιτητές. Στὰ 1959, 72-78% τῶν φοιτητῶν καί τῶν δύο φύλων ἀποδέχονταν τὶς σεξουαλικὲς σχέσεις μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἀμοιβαιότητας συναισθημάτων. Στὰ 1973, τὸ ποσοστὸ εἶχε αὐξηθεῖ σὲ 93-97%. Ἑρευνες σὲ φοιτητικὰ πληθυσμὸ συντηρητικότερων περιοχῶν, πού θεωροῦνται καί

σάν πίο αντιπροσωπευτικές, όπως ή Virginia και ή North Dakota, έδωσαν παρόμοια αποτελέσματα (Mirande, 1974).

Σχετική αύξηση σημειώθηκε και στό ποσοστό τών νέων πού αποδέχονται σεξουαλικές σχέσεις χωρίς την προϋπόθεση της συναισθηματικής άρμονίας (Sorenson, 1973, Perlman, 1974).

Παράλληλα, τό ποσοστό φοιτητικού πληθυσμού πού θά καλωσόριζε μία ακόμη εϋρύτερη κοινωνική αποδοχή σεξουαλικής ελευθερίας αυξήθηκε σταθερά στά τελευταία πέντε χρόνια: από 43% στά 1969 σέ 56% στά 1971 και 61% στά 1973. 'Ανάλογη αύξηση παρατηρείται και ανάμεσα στους εργαζόμενους νέους, άν και ό ήθικός τους κώδικας παραμένει αυστηρότερος από ό,τι τών φοιτητών (Yankelovich, 1974).

Σέ σύγκριση μέ την προηγούμενη γενιά, όι νέοι άρχίζουν τις σεξουαλικές τους σχέσεις σέ μικρότερη ηλικία. Σύμφωνα μέ την έρευνα Kinsey (1953), 3% τών γυναικών είχαν σεξουαλικές σχέσεις στην ηλικία τών 16 και λιγότερο από 20% στά 19. Για τους άντρες τά ποσοστά ήταν 39% και 72%, αντίστοιχα. Στά 1973, ή έρευνα Sorensen έδειξε ότι ανάμεσα σέ έφηβους 13-19 χρόνων, 44% τών αγοριών και 30% τών κοριτσιών είχαν σεξουαλικές σχέσεις πριν τά 16. Και στην ηλικία τών 19, τά ποσοστά αυξήθηκαν σέ 72% γιά τά αγόρια και 57% γιά τά κορίτσια.

Φυσικά, τά σεξουαλικά ήθη και ή συμπεριφορά ποικίλλουν ανάλογα μέ τό κοινωνικο-οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο, τη γεωγραφική περιοχή, τό φύλο.

Νέοι άνώτερου οικονομικού ή μορφωτικού επιπέδου εμφανίζονται πίο φιλελεύθεροι σ' αυτά τά θέματα από τους λιγότερο προνομιούχους συνομηλίκους τους, άν και πρόσφατα ή διαφορά μειώνεται, καθώς τά κατώτερα κοινωνικά στρώματα πλησιάζουν την νοοτροπία τών άνωτερων τάξεων σ' αυτό τόν τομέα (Yankelovich, 1974).

Επίσης όι περισσότεροι άστικοποιημένες περιοχές, π.χ. Ν. Υόρκη, Καλιφόρνια, είναι πίο φιλελεύθερες από τις άγροτικές περιοχές, όπως ό Νότος (Reiss, 1967).

Παρά τό γεγονός ότι ή άλλαγή τών σεξουαλικών ήθων και της συμπεριφοράς είναι περισσότερο αισθητή στις γυναίκες, αυτές παραμένουν συντηρητικότερες. 'Επιδοκιμάζουν τις προγαμιαίες σχέσεις σέ ποσοστό μικρότερο από τους άντρες και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην άγάπη σάν προϋπόθεση (Packard, 1968, Sorensen, 1973, Perlman, 1974).

Συνέρεση μέ τό αντίθετο φύλο, «σταθερός δεσμός» και ελεύθερη συμβίωση

Γιά τους 'Αμερικανούς γονείς, ή συνέρεση τών παιδιών τους μέ τό άλλο φύλο δέν αποτελεί ταμπού. 'Αντίθετα, ενθαρρύνουν τά παιδιά τους σέ τέτοιου εί-

δους δραστηριότητες και νοιώθουν άπογοήτευση όταν όι γιοί ή όι θυγατέρες τους άποτυγχάνουν. Στην άμερικανική κοινωνία, δηλαδή, είναι γενικά άποδεκτή αυτή ή μορφή κοινωνικοποίησης, ή όποία ως ένα βαθμό ύποκαθιστά την προσκόλληση στους γονείς. Καθώς όι οικογενειακοί δεσμοί χαλαρώνουν, όι νέοι νοιώθουν την ανάγκη νά στραφούν όλο και περισσότερο πρós τους συνομηλίκους τους (Orlofsky, 1976).

Σέ σύγκριση μέ τό παρελθόν, όι σύγχρονοι νέοι άρχίζουν νά βγαίνουν ραντεβού σέ μικρότερη ηλικία. Στά 1924, ή μέση ηλικία έναρξης γιά τά κορίτσια ήταν 16, ενώ στά 1968 13,2 (Bell and Chaskes, 1970).

Ό «σταθερός δεσμός» είναι ευρύτατα άποδεκτός, καθώς εξασφαλίζει ένα καταφύγιο από την άπορροσποποίηση της σύγχρονης ζωής και από τόν ανταγωνισμό πού κρύβει ή συνεχής αναμέτρηση μέ τό άλλο φύλο. 'Εμπερικά δεδομένα δείχνουν αυξανόμενη αποδοχή της μονογαμίας και τού σταθερού δεσμού (Bell and Chaskes, 1970).

Αυτή δέ ή τάση είναι συναφής μέ τό όλο και πίο διαδεδομένο φαινόμενο της ελευθερίας συμβίωσης, ιδιαίτερα στις πανεπιστημιούπολεις. Τό ποσοστό τών φοιτητών πού έχουν συμβιώσει χωρίς γάμο υπολογίζεται από 10% μέχρι 33% (Macklin, 1974). Σάν βασική προϋπόθεση θεωρείται ή συναισθηματική άρμονία και όι λόγοι πού δίνονται γιά την προτίμηση αυτής της μορφής σχέσης είναι ή μοναξιά τών πανεπιστημιούπολεων, ή έπιπολαιότητα τών παραδοσιακών σχέσεων και ή άναζητηση γιά δεσμούς μέ περισσότερο νόημα.

Φαίνεται, λοιπόν, πώς όι ίδιοι παράγοντες (δηλαδή άπορροσποποίηση, άπόμακρες σχέσεις) πού συντελούν ώστε ό γάμος ανάμεσα στους ένήλικους νά λειτουργεί σάν καταφύγιο, είναι καθοριστικοί γιά τόν τρόπο μέ τόν όποιο όι νέοι αντιλαμβάνονται τις διαπροσωπικές τους σχέσεις. 'Από αυτή την άποψη, τό φιλελεύθερο ρεύμα στά σεξουαλικά ήθη και τη συμπεριφορά δέν οδηγεί σέ άμφισβήτηση της μονογαμίας και τού άστικού γάμου. Όπως δείχνει ή αυξανόμενη αποδοχή τού σταθερού δεσμού και της ελεύθερης συμβίωσης, τό φιλελεύθερο ρεύμα ως πρós τη σεξουαλικότητα διοχετεύεται σέ μονογαμικές σχέσεις πού σέ πολλά σημεία θυμίζουν γάμο. Τό γεγονός δέ ότι όι περισσότεροι δεσμοί, παρά τις ύποκειμενικές προθέσεις, είναι μικρής διάρκειας, δείχνει πώς όι ίδιες συνθήκες πού ώθούν πρós τη μονογαμία την ύποσκάπτουν συγχρόνως.

'Από την ίδια όπτική, όρισμένα φαινόμενα πού σχετίζονται μέ τη νεολαία άξίζουν προσεκτικότερη θεώρηση σέ συνάρτηση μέ την έρωτική ζωή τών νέων και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις.

Συνήθως τό κατά πόσο ή σεξουαλικότητα γίνεται πηγή χαράς ή δυστυχίας εξαρτάται από τη σχέση γονέων-παιδιών και από τά σύγχρονα κοινωνικά ήθη και άξίες. Σύμφωνα μέ αυτά τά άδρά κριτήρια, ή έρωτική ζωή τών 'Αμερικανών νέων είναι άρκετά φιλε-

λεύθερη, τουλάχιστον σε σύγκριση με την Ελλάδα. Καί θα περίμενε κανείς ότι η αμερικανική νεολαία άπολαμβάνει την επανάσταση που έχει γίνει στά ήθη. Ή άνοδος όμως τού ποσοστού αυτοκτονιών και τού έθιμου στά ναρκωτικά άνάμεσα στους νέους δημιουργούν άμφιβολίες γιά κάτι τέτοιο. Τό ποσοστό αυτοκτονιών άνά 100.000 άνάμεσα στό λευκό πληθυσμό ήλικίας 15-24 είναι 17,8 γιά τούς άντρες καί 4,8 γιά τίς γυναίκες (US Dept of Commerce, Bureau of the Census, Statistical Abstract of the US 1976). Καί άνάμεσα στους φοιτητές τό ποσοστό αυτοκτονιών είναι 50% ύψηλότερο άπό ό,τι άνάμεσα στό γενικό πληθυσμό τών νέων (Miller, 1975), πράγμα που υποδηλώνει τή μοναξιά που κρύβεται κάτω άπό τήν επιφανειακή ξενιοσύνη τής πανεπιστημιακής ζωής.

Όσον άφορά τά ναρκωτικά, στατιστικά στοιχεία δείχνουν δραματική αύξηση στη χρήση καί τόν έθισμό. Στά 1960, όί ήρωινομανείς ύπολογίζονταν σε λιγότερους άπό 100.000, ενώ στά 1975 σε 700.000 (Schroeder, 1975). Ή πλειοψηφία αυτών τών τοξικομανών ήταν ήλικίας κάτω τών τριάντα.

Τά δεδομένα αυτά υποδηλώνουν ότι όί κοινωνικές συνθήκες κάνουν τήν επικοινωνία άνάμεσα στους νέους μάλλον δύσκολη. Προφανώς ή αυξανόμενη ανάγκη γιά οικείες και στενές σχέσεις, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσα άπό τήν εύρύτατη άποδοχή τής σεξουαλικής έλευθερίας με τήν προήγηση τής συναισθηματικής άμοιβαιότητας, δέν είναι τόσο εύκολο νά ικανοποιηθεί. Καί ή έρωτική ζωή μπορεί νά αντικατοπτρίζει τόν ίδιο άνταγωνισμό που διέπει τήν κοινωνία σάν σύνολο.

Έτσι, ή ύγιής στάση άπέναντι στη σεξουαλικότητα συχνά μετριάζεται άπό τό λεγόμενο «κριτήριο άπόδοσης». Μιά πρόσφατη έρευνα άνάμεσα σε «Αμερικανούς φοιτητές (Komarovsky, 1976) έδειξε ότι όί άντρες συχνά έχουν τήν τάση νά συγκρίνουν με πολύ άγχος τή σεξουαλική τους επίδοση με τήν επίδοση τών πρώην συντρόφων τής κοπέλλας τους. Στην ίδια έρευνα έκφράστηκε προτίμηση στις σεξουαλικά άπειρες γυναίκες που δέν θά δημιουργούσαν άπειλητική άτμόσφαιρα με τήν προηγούμενη σεξουαλική τους έμπειρία. Φυσικά και όί γυναίκες δέν εξαγορεύονται άπό άνάλογες καταστάσεις. Καί δέν είναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο γιά τίς νεαρές γυναίκες σήμερα νά προσπαθούν νά διαχωρίσουν τό συναίσθημα άπό τή σεξουαλικότητα γιά λόγους πολύ διαφορετικούς άπό τούς λόγους που ίσχυαν στό παρελθόν, όταν ό άσπληρός ήθικός κώδικας άπαγόρευε κάτι τέτοιο, διαφοροποιώντας έτσι τής «καλές» άπό τίς «κακές» γυναίκες. Ό σημερινός διαχωρισμός είναι άποτέλεσμα μιάς παρεξηγημένης έννοιας «άπελευθέρωσης» που όδηγεί μάλλον στην απογύμνωση τών σεξουαλικών σχέσεων άπό κάθε έννοια συντροφικότητας (Bartell, 1971).

Έτσι, γιά τήν αμερικανική νεολαία, τά προβλήματα δέν έντοπίζονται πιά στην παρέμβαση τής οικογένειας στην προσωπική τους ζωή, όσο στις συνέπειες που έ-

χει γιά τίς προσωπικές σχέσεις τους μιά άνταγωνιστική καί καταναλωτική έρμηνεία τής σεξουαλικότητας, όπως ύπαγορεύεται άπό τό εύρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Ό θεσμός τού γάμου άνάμεσα στη νεολαία

Παρά τήν άνάπτυξη μη παραδοσιακών μορφών συμβίωσης, όπως τά κοινόβια τά όποία ύπολογίζονται άπό 3.000 ως 750.000 περίπου μέλη (Jerome, 1974), διάφορες έρευνες δείχνουν περιορισμένη άποδοχή τέτοιων μοντέλων διαβίωσης. Άπό τά 36% τών φοιτητών έθνικού δείγματος που εξέφρασαν ένδιαφέρον γιά κοινοβιακή ζωή, μόνο 5% θά τό έβλεπαν σάν μιά μακροπρόθεσμη έπιλογή (Yankelovich, 1974).

Ό γάμος σάν θεσμός διατηρεί τή δημοτικότητα του άνάμεσα στην πλειοψηφία τών νέων, όί όποιοι τόν θεωρούν σάν αυτοσκοπό, άπαραίτητο συμπλήρωμα τής προσωπικής τους ταυτότητας (Yankelovich, 1974).

Τελευταία, σημειώθηκε μιά σχετική άνοδος στην ήλικία γάμου και γιά τά δύο φύλα. Έτσι, στά 1976, ή μέση ήλικία γάμου ήταν 23,8 γιά τούς άντρες καί 21,3% γιά τίς γυναίκες (US Bureau of the Census, Statistical Abstract, 1976). Πρόκειται, όμως, γιά άναβολή μάλλον παρά γιά εγκατάλειψη τού θεσμού.

Έπίσης ό αυξανόμενος αριθμός διαζυγίων αντίστοιχεί σε αυξανόμενες προσδοκίες άπό τό γάμο και όχι σε άμφισβήτησή του. Στά τελευταία δεκαπέντε χρόνια σημειώθηκε μόνο μιά έλαφρά μείωση (περίπου 3%) στό σύνολο τών ατόμων που προσήλθαν γιά γάμο (US Bureau of the Census, 1974). Καί τό ποσοστό τών νέων που είναι παντρεμένοι παραμένει ύψηλό. Στά 1971, 22,2% άπό τό γυναικείο πληθυσμό ήλικίας 18-19, 60,5% άπό τήν ομάδα ήλικίας 20-24 καί 83% άπό τίς ήλικίες 25-29 ήταν παντρεμένες. Τό ίδιο έτος, τά ποσοστά γιά τούς άντρες ήταν 7,5%, 42,9%, καί 75,3%, γιά τίς αντίστοιχες ήλικίες (US Bureau of the Census).

Συνεπώς δέ με τό νόημα που άποδίδουν όί νέοι στό γάμο γιά τή συναισθηματική τους πληρότητα είναι καί ή στάση άπέναντι στά παιδιά τά όποια θεωρούνται όλο και περισσότερο σάν «θέμα προσωπικής έπιλογής, όχι σάν καθήκον πρós τήν κοινωνία ή σάν άναντικατάστατη αξία» (Yankelovich, 1974).

4. σύγκριση: συγκλίσεις καί άποκλίσεις

Ή οικογένεια άπό άποψη δομής, λειτουργίας καί ιδεολογίας καθώς καί τό θέμα τής σεξουαλικότητας τών νέων στην Έλλάδα και τίς ΗΠΑ διαφοροποιούνται σάν άποτέλεσμα τής ιστορικής παράδοσης και τού σταδίου σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής άνάπτυξης τής αντίστοιχης χώρας. Παράλληλα, καθώς ή Έλλάδα άναπτύσσεται οικονομικά και τεχνολογικά κατά τό

μοντέλο των ΗΠΑ, παρατηρείται μιά σχετική προσέγγιση σ' αυτούς τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Στό προ-βιομηχανικό στάδιο της κάθε χώρας, αυτό που διαφοροποιεί την πατριαρχική κατάσταση θά μπορούσε να συνοψισθεί ως εξής: 'Ο ελληνικός χώρος απαιτούσε τη διατήρηση στενών δεσμών ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας (Friedl, 1963, Peristiany, 1965). Αυτό επηρέαζε σημαντικά τη μορφή σχέσης ανάμεσα στη νέα και την παλιά γενιά, ενισχύοντας την εξουσία της δεύτερης. Αντίθετα, ο αμερικανικός χώρος ευνουσία την αυτονομία, προσφέροντας στους νέους τη δυνατότητα να φύγουν και επιτείνοντας το χάσμα εμπειρίας ανάμεσα στους μεγαλύτερους και τους νεότερους, που αποδεικνύονταν πιο άποδοιμαστικά στη νέα γή (Demos 1977, Slater, 1977).

Η βιομηχανοποίηση και η αστικοποίηση μετέβαλαν την παλιά τάξη πραγμάτων και στις δύο χώρες. Όμως, ο ρυθμός ανάπτυξης δεν ήταν ό ίδιος. Έτσι, σήμερα η Ελλάδα βρίσκεται ακόμη στη διαδικασία εκβιομηχάνισης και εξαστισμού (47% αγροτικός πληθυσμός), ενώ οι ΗΠΑ έχουν περάσει στο μεταβιομηχανικό στάδιο (μόνο 4,3% αγροτικός πληθυσμός). Κατά συνέπεια, το ποσοστό γυναικών που συμμετέχουν στο έργατικό δυναμικό είναι υψηλότερο στις ΗΠΑ, όπου οι γυναίκες αποτελούν το 42% του εργατικού δυναμικού (Bureau of Labor Statistics, 1977), ενώ στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν το 28,5% (Στατιστική Έπετηρίς, 1977). Καί επιπλέον, η εκπαίδευση αποτελεί πολύ πιο έκτεταμένο φαινόμενο στις ΗΠΑ από ότι στην Ελλάδα, τόσο ως προς το μέγεθος του φοιτητικού πληθυσμού όσο και ως προς τη διάρκεια σπουδών:

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Πτυχιούχοι Ανώτατης Εκπαίδευσης στις ΗΠΑ και στην Ελλάδα

	ΗΠΑ		Ελλάδα	
	Ομάδα ηλικίας 20-24	25-29	Ομάδα ηλικίας 20-24	25-29
μέ 4ετείς κολλεγιακές σπουδές			μέ πτυχίο ανώτατης σχολής	
1960	4,7%	7,5%	1,1%	2,8%
1970	7,3%	10,6%	2,2%	5,5%
1976	8,4%	15,9%		

(Current Population Reports, US Dept of Commerce, 1960, 1970, 1976, 1977. Στατιστική Έπετηρίς της Ελλάδος, Απογραφή Πληθυσμού 1961, 1971).

Έτσι, το αντίστοιχο στάδιο οικονομικής ανάπτυξης με τον άμεσο αντίκτυπο που είχε για τη θέση της γυναίκας και των νέων, και συνεπώς για τη δομή και τάξη της οικογένειας, υποστηρίζει μέχρι ενός σημείου την ιδιαίτερη παράδοση της κάθε χώρας.

Στην Ελλάδα, εξ αιτίας της γρήγορης, σε σύγκριση με το παρελθόν, αστικοποίησης και βιομηχανοποίησης, συνέβησαν απότομες αλλαγές στο οικονομικό οικοδόμημα, ενώ οι μεταβολές στην οργάνωση της

ιδιωτικής ζωής ακολούθησαν σε βραδύτερο ρυθμό (Βασιλείου, 1966).

Παρουσιάζεται, λοιπόν, μιά μορφή 'πολιτιστικής επιβράδυνσης' στην εξέλιξη της οικογενειακής δομής και του μοντέλου κοινωνικοποίησης. Έτσι, η επιβίωση της παράδοσης της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας δημιουργεί ένα οικογενειακό μοντέλο δυσλειτουργικό για τό άστικο περιβάλλον. Η οικογένεια προσπαθεί να διατηρήσει την εξάρτηση των εφήβων, υιοθετώντας παρεμβατικό ρόλο στην ιδιωτική τους ζωή, ενώ οι σύγχρονες συνθήκες (π.χ. μόρφωση, σταδιοδρομία, έρωτική ζωή) ώθούν τους νέους, αγόρια και κορίτσια, να αγωνιστούν για να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους από τους γονείς (Katakis, Ioannides, Tavantzis, 1974).

Στην αμερικανική κοινωνία υπάρχει περισσότερη συνάφεια ανάμεσα στις απαιτήσεις που προβάλλει ο κοινωνικός μετασχηματισμός και στην οικογενειακή ιδεολογία. Στις ΗΠΑ, η παράδοση της χαλάρωσης των δεσμών ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας (Demos, 1977, Slater, 1977) ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από το γρήγορο ρυθμό τεχνολογικής ανάπτυξης, πράγμα που συντελεί στη φθορά της γονεϊκής εξουσίας (Kenniston, 1977). Έτσι, η οικογένεια αποδέχεται την ανεξαρτησία των εφήβων (Kohn, 1969), όπως απαιτούν οι σύγχρονες συνθήκες ζωής.

Αυτή λοιπόν η διαφορά στην οικογενειακή ιδεολογία, σε συνάρτηση με τη διαφορετική έκταση που έχει πάρει τό φαινόμενο του 'υπο-πολιτισμού των νέων' στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ, διαφοροποιεί τό περιεχόμενο της σύγκρουσης κατά την εφηβεία ανάμεσα στις δύο χώρες.

Στην Ελλάδα, οι γονείς διατηρούν ένα περισσότερο ή λιγότερο αυστηρό ήθικό κώδικα, ενώ ανάμεσα στους νέους υπάρχει ευρύτατη αποδοχή των προγαμίων σχέσεων και παρακμή του διπλού κριτηρίου (Vermeulen, 1970, Nielsen Hellas Institute, 1977, K. Παπαδοπούλου, 1975). Αυτή η διαφορά, σε συνδυασμό με την πίεση για εξάρτηση από την οικογένεια, κάνει τη σύγκρουση πάνω στο θέμα της σεξουαλικότητας αναπόφευκτη, ιδιαίτερα ανάμεσα στον πατέρα και την κόρη. Παράλληλα, η έκταση του 'υπο-πολιτισμού των νέων' δεν είναι τόση ώστε να μπορεί να εξουδετερώσει τον παρεμβατισμό της οικογένειας.

Η αλληλεπίδραση αυτών των παραγόντων δημιουργεί σύγχυση και κάνει τη σεξουαλική ζωή των νέων 'ακανθώδες θέμα' και διαρκή απειλή για την οικογενειακή γαλήνη.

Στις ΗΠΑ, έστω κι αν οι γονείς είναι πιο συντηρητικοί στά σεξουαλικά ήθη από τους γιους και τις θυγατέρες τους (Reiss, 1970) στο βαθμό που αποδέχονται την ανεξαρτησία των παιδιών τους, η ένταση των συγκρούσεων στο θέμα της σεξουαλικότητας, τουλάχιστον, μειώνεται (Sorensen, 1973). Η μείωση αυτή των συγκρούσεων συμπίπτει με την αυξανόμενη σπουδαιότητα της ομάδας των συνομηλίκων, όπου οι

γονεῖς ἐπιρρίπτουν οὐσιαστικά ἓνα μέρος τῆς εὐθύνης στὸ γιό ἢ τὴν κόρη τους. Ἑρευνητικά δεδομένα δείχνουν ὅτι δὲν ὑπάρχει πραγματικὸ χάσμα ἀξιών ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς καὶ τὰ παιδιά τους (Yankelovich, 1974), πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιλογή τῶν φίλων εἶναι λίγο-πολύ συνεπὴς μὲ τὶς προτιμήσεις τῶν γονιῶν. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ ἀνεξαρτησία τὴν ὁποία ἐπιτρέπει ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ ἔκταση τοῦ «ὑποπολιτισμοῦ τῶν νέων» ἀλληλοσυμπληρώνονται, δημιουργώντας ἓνα φιλελεύθερο πλαίσιο γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν νέων. Συγχρόνως, ὁμοῦ, αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἡμιαυτόνομος ὑπο-πολιτισμὸς τῶν νέων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συμμετοχὴ τους ἀργότερα ἐνὶ παραγωγῇ συντελεῖ στὴ μεγαλύτερη ἀποξένωση τῶν νέων ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἐνηλίκων καὶ δημιουργεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς γενεές. Ἀντίθετα, στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐνσωμάτωση τῶν νέων στὸν κόσμον τῶν ἐνηλίκων δὲν ἀποτελεῖ καὶ τόσο ἐπώδυνη διαδικασία, ἐξ αἰτίας τῆς συμμετοχῆς τους ἐνὶ παραγωγῇ νωρίτερα.

Μιά πλήρης τώρα ἀντιπαράθεση τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς τῶν νέων στὴν Ἑλλάδα καὶ στὶς ΗΠΑ προϋποθέτει τὴ θεώρησιν τῆς ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς οἰκογενειακῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ πλαισίου.

Στὴν Ἑλλάδα, ἡ παράδοση τῆς ἀλληλεξάρτησης ἀντανακλᾷ σὲ δύο ἐπίπεδα, δηλαδὴ στὴν οἰκογένεια καὶ στὸ εὐρύτερον κοινωνικὸ πλαίσιο, δημιουργώντας μιά κατὰ κάποιο τρόπο ἀντιτακτικὴ κατάσταση. Ἀπὸ τὴ μιά μεριά, ἡ οἰκογένεια εἶναι αὐστηρὴ καὶ παρεμβατικὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ κοινωνικὸ πλαίσιο εἶναι ἀκόμη λίγο-πολύ ἐνισχυτικὸ, μιά πού οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις δὲν εἶναι ἀκόμη τόσο ἀπόμακρες καὶ ἀνταγωνιστικές.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ πηγὴ τῶν συγκρούσεων, ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα τῆς σεξουαλικότητος κατὰ τὴν ἐφηβεία, ἐντοπίζεται στὴν οἰκογένεια, ἡ ὁποία διατηρεῖ πολὺ ἀσθερρότερα ἥθη ἀπὸ ὅ,τι οἱ νέοι.

Στὶς ΗΠΑ συναντᾶμε μιά μὴ παρεμβατικὴ καὶ ἀπαγορευτικὴ οἰκογένεια καὶ ἓνα κοινωνικὸ πλαίσιο, ὅπου οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις γίνονται ὅλο καὶ πιο ἀπόμακρες καὶ ἀνταγωνιστικές. Ἔτσι, σὲ συνάρτησιν μὲ τὴ γονεϊκὴ στάση καὶ τὶς νόρμες πού ἐνστερνίζεται ἡ ἡμι-αὐτόνομη ὁμάδα τῶν συνομηλίκων, οἱ Ἀμερικανοὶ ἐφηβοὶ παρουσιάζονται πιο φιλελεύθεροι στὶς σεξουαλικές τους δραστηριότητες ἀπὸ ὅ,τι οἱ Ἕλληνες ἐφηβοί. Αὐτὸ φαίνεται τόσο ἐνὶ εὐρύτερῃ ἀποδοχῇ τῶν προγαμίων σχέσεων, ὅσο καὶ στὸ νεαρότερον τῆς ἡλικίας κατὰ τὴν ὁποία «ἐγκαινιάζουν» τὶς σεξουαλικές τους σχέσεις, καθὼς καὶ στὸν συγκριτικὰ μεγαλύτερον ἀντίκτυπον τῆς σεξουαλικῆς ἐπανάστασης στὸ γυναικεῖο πληθυσμὸ (Nielsen Hellas Institute, 1977, Sorensen, 1973). Ὅμως, ἐνῶ αὐτὸ τὸ φιλελεύθερον ρεῖμα στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ θά'πρεπε, λογικὰ νὰ συνεπάγεται πιο ἄνετες καὶ εὐλκιρνέες διαπροσωπικὲς σχέσεις, ἡ αὔξησιν τοῦ ποσοστοῦ αὐτοκτονιών (US Dept of Commerce, Statistical Abstract of the US,

1976) καὶ τοῦ ἐθισμού στὰ ναρκωτικὰ ἀνάμεσα στοὺς νέους (Schroeder, 1975) δὴλοῦν σὲ κάποιο σκεπτικισμό. Μέχρις ἐνὸς σημείου, αὐτὰ τὰ φαινόμενα μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ συναισθήματα ἀποξένωσης τῆς νεολαίας ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν στὸν κόσμον τῶν ἐνηλίκων καὶ στὶς δραστηριότητές του. Συγχρόνως, ὁμοῦ, ὑπονοοῦν ὅτι ὁ ἀνταγωνισμὸς πού χαρακτηρίζει τὸ εὐρύτερον κοινωνικὸ πλαίσιο ἀντανακλᾷ καὶ στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν νέων. Γι' αὐτὸ ἀναφέρεται τόσο συχνὰ ἀπὸ ἀγόρια καὶ κορίτσια ὅτι ὁ «σταθερὸς δεσμὸς» ἀνταποκρίνεται στὴν ἀνάγκη τους νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό τῆς συνεχοῦς ἀναμέτρησης μὲ τὸ ἄλλο φύλον, ἐνῶ ἡ αὐξανόμενη ἀνάγκη γιὰ οἰκείες σχέσεις στὴν πράξιν δὲν ἱκανοποιεῖται τόσο εὐκόλα (Orlofsky, 1976). Καὶ αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος γιὰ τὸ λεγόμενον «κρίτηρον ἀπόδοσης» πού συχνὰ ὑποσκάπτει τὴ δυνατότητα γιὰ συναισθηματικὴ καὶ σεξουαλικὴ ἀπόλαυση (Komarovsky, 1976). Θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε πὼς αὐτὰ εἶναι προβλήματα πού ἀφοροῦν καὶ τὴν ἑλληνικὴ νεολαία, πράγμα πού δὲν εἶναι δύσκολον νὰ παρατηρήσει κανεὶς ἀνάμεσα στὰ περισσότερα ἀστικοποιημένα καὶ μορφωμένα τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅμως, αὐτὰ τὰ προβλήματα δὲν ἀγγίζουν ἀκόμη τὴ νεολαία σὲ τόση ἔκταση, γιὰτὶ τὸ κέντρο πίεσης ἐντοπίζεται πρὸς τὸ παρὸν περισσότερον μέσα στὴν οἰκογένεια παρά ἔξω ἀπ' αὐτήν.

Τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὶς ΗΠΑ, τὸ φιλελεύθερον ρεῖμα στὴν σεξουαλικὴν ζωὴ τῶν νέων δὲν συνοδεύεται ἀπὸ ριζικὴ ἀμφισβήτηση παραδοσιακῶν θεμάτων, ὅπως ὁ γάμος. Διοχετεύεται μᾶλλον σὲ μονογαμικοῦ τύπου σχέσεις, ὅπως δείχνει ἡ ἀεξανόμενη τάση γιὰ «σταθερὸν δεσμὸν». Γιὰ τοὺς νέους καὶ στὶς δύο χώρες, ὁ γάμος θεωρεῖται ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις. Στὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ ἀποτελεῖ μιά νέα τάση πού μαζί μὲ ἄλλα χαρακτηριστικὰ (δηλαδὴ συναισθηματικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὸ γάμον, μειωμένη διαφορά ἡλικίας ἀνάμεσα στοὺς συζύγους, ἐλάττωσις τῆς παιδοκεντρικότητος) διαφοροποιοῦν τὸ γάμον ἀνάμεσα στοὺς νέους ἀπὸ αὐτὸν τῶν γονιῶν τους. Γιὰ τοὺς Ἀμερικανούς νέους ὁ γάμος, σάν ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις, ἀποτελεῖ συνέχισιν μᾶλλον παρά διαφοροποίησιν ἀπὸ τὸ μοντέλον τῶν γονιῶν τους.

5. συμπεράσματα, μελλοντικὲς τάσεις καὶ προτάσεις γιὰ ἔρευνα

Φθάνοντας στὸ τέλος αὐτῆς τῆς συζήτησης, καταλήγουμε σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα πού μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς: στὴν Ἑλλάδα, ἡ οἰκογένεια διατηρεῖ λίγο-πολύ τὸν ἀπαγορευτικὸ χαρακτῆρα τῆς μέσα σ' ἓνα κοινωνικὸ πλαίσιο, ὅπου ἐπιβιώνουν πολυλὰ ὑποστηρικτικὰ καὶ συνεργατικὰ στοιχεῖα, ὅπως ὑπαγόρευαν οἱ συνθήκες ἀλληλεξάρτησης τοῦ παρελθόντος. Στὶς ΗΠΑ, ἡ φιλελεύθερη οἰκογένεια βρίσκεται ἐνσωματωμένη σ' ἓνα κοινωνικὸ πλαίσιο, ὅπου οἱ

διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται όλοένα και πιο απόμακρες και αποπροσωποποιημένες. Έτσι, όσον αφορά το θέμα της σεξουαλικότητας των νέων, το κέντρο πίεσης εντοπίζεται διαφορετικά στην κάθε χώρα. Για μέν την Ελλάδα, το κέντρο πίεσης βρίσκεται στην οικογένεια, ή οποία ενεργεί απαγορευτικά, προσπαθώντας, ιδιαίτερα στην περίπτωση του κοριτσιού, να περιορίσει τάσεις ανεξαρτησίας και φιλελεύθερης σεξουαλικής συμπεριφοράς. Για δέ τις ΗΠΑ, το κέντρο πίεσης δέν εντοπίζεται πια τόσο μέσα στην οικογένεια, όσο στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, στην αποξένωση και στη συνεπακόλουθη δυσκολία στις διαπροσωπικές σχέσεις και το πλησίασμα των νέων.

Με βάση όρισμένες τάσεις οι οποίες εκδηλώνονται στον ελληνικό χώρο, θά ήθελα να προχωρήσω σε μερικές υποθέσεις για τη μελλοντική εξέλιξη της οικογένειας και των σεξουαλικών ήθδων στην Ελλάδα.

Στην Ελλάδα, ανάμεσα στα πιο άστικοποιημένα και μορφωμένα στρώματα του πληθυσμού παρατηρείται μιá αλλαγή όσον αφορά την οικογενειακή ιδεολογία και τη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα. Έτσι, είναι εύλογο ότι, καθώς προχωρεί ή άστικοποίηση και ή βιομηχανοποίηση, αυτές οι αλλαγές θά άγκαλιάσουν μεγάλωντας τμήματα του πληθυσμού. Σταδιακά, δηλαδή, θά επέλθει σύμπτωση ανάμεσα στην όργάνωση της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής. Μπορούμε να περιμένουμε, λοιπόν, ότι ή οικογένεια θά δομηθεί σε περισσότερο εξισωμένη βάση και θά υιοθετήσει τελικά θετική στάση απέναντι στην άπαιτηση για ανεξαρτητοποίηση που προβάλλουν τα νεαρότερα μέλη της. Ανάλογα δέ προς το ρυθμό φιλελευθεροποίησης της οικογένειας, θά αυξηθεί και το φιλελεύθερο ρεύμα ως προς τη σεξουαλικότητα ανάμεσα στους νέους. Η περισσότερο αυτόνομη ανάπτυξη του «υποπολιτισμού των νέων», που γίνεται αναπόφευκτη με την αύξηση του σπουδαστικού πληθυσμού και την παράταση της εκπαίδευσης, θά ενισχύσει αυτή την τάση. Παράλληλα, με τη διόγκωση των άστικών κέντρων, οι διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται όλο και πιο άπομακρες, με άποτέλεσμα ή μοναξιά και ή αποξένωση να άποτελούν τα καινούργια χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Έτσι, ή χαλάρωση της άλληλεξάρτησης θά καταργήσει μέν τους συνεπακόλουθους περιορισμούς όσον αφορά τη σεξουαλικότητα, άλλά θά συνοδεύεται από τους περιορισμούς στη διαπροσωπική επικοινωνία που επιβάλλουν οι νέες συνθήκες. Με άλλα λόγια, καθώς ή όργάνωση της δημόσιας ζωής άκολουθεί αυτήν των ΗΠΑ, είναι πολύ πιθανό οι τομείς της ιδιωτικής ζωής, όπως ή οικογένεια και ή σεξουαλικότητα, να εξελιχθούν με άνάλογο τρόπο. Η επιβίωση της ιδιόμορφης ελληνικής παράδοσης μπορεί να επιβραδύνει αυτή τη διαδικασία, δέν φαίνεται όμως ότι θά την άντιρρώπει τελικά.

Όλες αυτές οι υποθέσεις προσφέρουν πολύ ενδιαφέρον πεδίο για έρευνα, ή οποία μέχρι στιγμής είναι μάλλον περιορισμένη. Κι αυτό όφείλεται και στην πε-

νιχρή χρηματοδότηση άλλά και στο ότι το θέμα της οικογένειας και της σεξουαλικότητας άποτελούν άκόμη και τώρα ταμπού για την ελληνική πραγματικότητα. Έκτός από την άγροτική οικογένεια που άποτελέσει άντικείμενο άνθρωπολογικών και κοινωνιολογικών μελετών (Campbell, Friedl, Sanders), ή έρευνα πάνω στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια έχει άσχοληθεί σποραδικά και σε περιορισμένου μεγέθους δείγματα με τη δυναμική της οικογένειας, τους ρόλους και τα στερεότυπα για τόν άντρα και τη γυναίκα, τη σύγχρονη θέση της γυναίκας, την προίκα, την έκτρωση. Συνήθως έρευνες τέτοιου είδους κατευθύνονται από το Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνών, το Κέντρο Ψυχικής Υγείας ή το Ίδιωτικό Ίνστιτούτο «Ανθρώπος» τών Γ. και Β. Βασιλείου.

Θέματα που χρειάζονται διερεύνηση είναι και τα εξής:

- Η δυναμική της σχέσης γονιών-εφήβων και ή στάση της οικογένειας απέναντι στο θέμα της ανεξαρτησίας άπ' αυτήν.
- Η έκταση που έχει πάρει το φαινόμενο του «υποπολιτισμού των νέων» στη σύγχρονη Ελλάδα και ό βαθμός σύγκλισης ή απόκλισης ανάμεσα στις άξίες που ενστερνίζονται οι γονείς και οι νέοι.
- Το μέγεθος του χάσματος τών γενεών, σε συνάρτηση με το θέμα της σεξουαλικότητας.
- Η έκταση της αλλαγής ως προς τη σεξουαλικότητα τόσο στη στάση όσο και στη συμπεριφορά ανάμεσα στους νέους. Η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων και έστιες πίεσης έκτός από την οικογένεια.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασιλείου, Γ., Έρευνα μεταβλητών παραγόντων εις την ψυχοδυναμικήν της ελληνικής οικογένειας, Άθηνάϊκό Ίνστιτούτο του «Ανθρώπου», Άθήνα, 1966.
- Βασιλείου Γ., «Aspects of Parent-Adolescent Transactions in the Greek Family», in G. Kaplan and S. Lebovici (Eds.), *Adolescence: Psychological Perspectives*, N. York: Basic Books, 1968.
- Βαλαώρας, Β., «Χαμηλή γεννητικότητα του ελληνικού πληθυσμού και προκλητά έκτροπία», Άθήνα, 1969, 18-19.
- Βαλμάς, Π., «Οικογένεια», Ν. Έστία, 1936, 19.
- Bell, R.R., «Parent-child Conflict in Sexual Values», *Journal of Social Issues*, 1966, 22, 34-44.
- Bell, R.R. and Chaskes, J.B., «Premarital Sexual Experience among Coeds, 1958 and 1968», *Journal of Marriage and the Family*, 32: 81-84, 1970.
- Blood, R. and Wolfe, D.M., *Husbands and Wives: The Dynamics of Married Living*, New York: Free Press, 1960.
- Bartel, G.D., *Group Sex*, New York: Signet Books, 1971.
- Bott, E., «Conjugal Roles and Social Networks», in Bell and Vogel (Eds.), *A Modern Introduction to the Family*, Free Press, 1960.
- Campbell, J.K., *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford Clarendon Press, 1964.

- Coleman, J., «Youth Culture», in *Youth: Transition to Adulthood*, 1974.
- Demos, J., «The American Family in Past Times» in Skolnick, A. and Skolnick, J., *Family in Transition*, 1977, Little Brown and Company.
- Ζάρναρη, Ο., *Patterns of Child Socialization in Greek Urban Families*, paper presented at the International Association for Child Psychiatry, 9th International Congress, Melbourne, Australia, 1978.
- Freud, S., *Three Essays on Sexuality*, 1905.
- Friedl, E., *Vassilika: A Village in Modern Greece*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963.
- Hayhe, H., «Family and the Rise of Working Wives — An Overview», *Monthly Labor Review*, 99, 1976, 12-19.
- Jerome, J., *Families of Eden: Communes and the New Anarchism*, New York: Seabury Press, 1974.
- Katakis, Ioannides, Tavantzis, *Aspects of Transaction in the Athenian Family*, Paper read at the Fifth International Congress of Social Psychiatry, Athens, Greece, September 1-7, 1974.
- Katz, M., *The People of Hamilton, Canada West*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1976.
- Kett, J., «History of Age Grouping in America», in *Youth: Transition to Adulthood*, 1974.
- Kohn, M.L., *Class and Conformity: A Study in Values*, Homewood, Illinois: Dorsey, 1969.
- Kohn, M.L., «The Effects of Social Class on Parental Values and Practice», in *The American Family: Dying or Developing*, N. York: Plenum Press, 1979, 45-68.
- Kenniston, K., «Youth as a Stage of Life», in Youth, R. Havighurst and P. Dreyer (Eds), University of Chicago Press, 1975.
- Kenniston, K., *All our Children: The American Family under pressure*, 1977.
- Kinsey, A.C., et al, *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia: Saunders, 1953.
- Komarovsky, M., *Dilemmas of Masculinity: A Study of College*, Youth New York: Norton, 1976.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ι., «Dowry in Modern Greece: An Institution at the Crossroads between Persistence and Decline», in *Towards a Sociology of Women*, Safilios-Rothschild.
- Lerner, R.M., «Showdown at Generation Gap: Attitudes of Adolescents and Their Parents toward Contemporary Issues», in Thornburg, H.D. (Ed.), *Contemporary Adolescence: Readings*, 1975.
- Macklin, E., «Going very Steady», *Psychology Today*, Nov. 1974.
- Mead, M., *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*, N. York, 1970.
- Miller, J.P., «Suicide and Adolescence», *Adolescence*, 1975, 10, 11-24.
- Mirande, A.M. and Hammer, E.L., «Premarital Sexual Permissiveness: A Research Note», *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, 356-358.
- Mischel, W., «Sex Typing and Socialization», in Mussen, P.H. (Ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. II. (3rd ed.), N. York: John Wiley Sons, 1970.
- Νικολαΐδου, Μ., «Η εργαζόμενη γυναίκα στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, 1975, 25, 470-496.
- Orlofsky, J.L., «Intimacy Status: Relationship to Interpersonal Perception», *Journal of Youth and Adolescence*, 1976, 5, 73-88.
- Παπαδοπούλου, Κ., *Αγώνες και νίκες της Έλληνίδας*, εκδ. Πύλη, Αθήνα 1975.
- Packard, V., *The Sexual Wilderness*, N. York: David McKay Company, Inc., 1968.
- Perlman, D., «Self Esteem and Sexual Permissiveness», *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, 470-473.
- Peristiany, J.G., «Honour and Shame in a Cypriot Highland Village», in Peristiany, J.G. (Ed.), *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, London: Weidenfels and Wicolson, 1965, 171-190.
- Ποταμιάνου, Α., «On Aspects of Change in Greek Urban Families», Paper presented at the International Association for Child Psychiatry and Allied Professions, 9th International Congress, Melbourne, Australia, 1978.
- Ray, R.N., «A Report on Self-employed Americans in 1973», *Monthly Labor Review*, 1975, 98, 49-54.
- Reiss, I., *The Social Context of Premarital Sexual Permissiveness*, N. York: Holt, Rinehart and Winston Inc., 1967.
- Reiss, I., «How and why America's Sex Standards Are Changing», in J.H. Gagnon and W. Simon (Eds), *The Sexual Scene*, Chicago: Aldine, Transaction Books, 1970, 43-57.
- Safilios-Rothschild, C., «A Comparison of Power Structure and Marital Satisfaction in Urban Greek and French Families», *Journal of Marriage and Family*, 1967, 29, 345-352.
- Safilios-Rothschild, C., «Honour Crimes in Contemporary Greece», *British Journal of Sociology*, 1969, 20, 205-217.
- Safilios-Rothschild, C., «The Options of Greek Men and Women», *Sociological Focus*, 1972, 5, 71-83.
- Skolnick, A., *The Intimate Environment*, Little Brown and Company, 1978.
- Slater, P., *Footholds*, Boston: Beacon Press, 1977.
- Schroeder, R.C., *The Politics of Drugs*, Washington, D.C.: The Congressional Quarterly, 1975.
- Sorensen, R.C., *Adolescent Sexuality in Contemporary America: Personal Values and Sexual Behavior*, New York: World Publishing Co., 1973.
- Spinellis, K. and Vassiliou, G., «Milieu Development and Male-Female Roles in Contemporary Greece», in Seward and Williamson (Eds.), *Social Sex Roles in a Changing World*, N. York: Random House (Communication number 65).
- Τσαούσης, Δ., «Η μορφολογία της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας», 1971.
- Triandis, H., Vassiliou, V. and Nassiakou, «Three Cross-Cultural Studies of Subjective Culture», *Journal of Personality and Social Psychology*, 1968, 8, 1-42.
- Φραγκουδάκη, Α., *Τά Άναγκαστικά του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, 1978.
- Yankelovich, D., *The New Morality: A Profile of American Youth in the '70s*, 1974.
- Vermeulen, C., *Families in Urban Greece*, unpublished doctoral dissertation, Cornell Univ., 1970.